

UDK: 281.961 (497.5 Split) »1971/1991«
282 (497.5 Split) »1971/1991«
726.6 (497.5 Split) »1971/1991«

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 16. 11. 1998.

Dva spomenika jedne ere. Političke konotacije izgradnje pravoslavne crkve i katoličke konkatedrale u Splitu, 1971.-1991.

VJEKOSLAV PERICA
Rockville - Maryland, SAD

Ovaj članak temelji se na istraživanju raznolike građe, uključujući i intervjue koje je autor vodio u razdoblju od 1985. do 1991. godine. Rad opisuje položaj Crkava za vrijeme komunizma. Slučaj splitskog hrama svetog Save pokazuje da se Srpska pravoslavna crkva stavila u službu srpskog nacionalizma.

Sakralno graditeljstvo i simbolička politika

Teško bi se mogao naći tako rječit primjer međuovisnosti crkveno-državnih, međucrkvenih i međunacionalnih odnosa u komunističkoj eri bivše Jugoslavije, te utjecaj ovih odnosa na povijesna zbivanja, kao što je takozvani "splitski slučaj" gradnje dvaju važnih religijskih i nacionalnih simbola: katoličke sustolne crkve Svetog Petra Apostola i srpskopravoslavnog hrama Svetog Save. Napose analizirani slučaj dobija na težini poslije rata na tlu bivše Jugoslavije, 1991.-95., u kom su porušene tisuće sakralnih objekata. Na kraju, povod je za ovaj prilog, 1700 godina *ab urbe condita*, obljetnica koju slavi Dioklecijanov grad i jedan od najstarijih gradova u Hrvatskoj. Ova će se analiza baviti političkim konotacijama dvaju graditeljskih pothvata počevši od doba "reforme odozgo" starog režima u jugoslavenskoj državi i političke krize koju je ta reforma izazvala početkom sedamdesetih godina, pa do početka etničkog rata na tlu bivše jugoslavenske federacije. Fokus je ove analize na ulozi sakralnih simbola u konfliktu između religije i komunizma, te mobilizaciji Pravoslavne crkve na strani srpskog nacionalizma tijekom predratne krize.

Cuius religio, eius regio

U zajedničkoj jugoslavenskoj državi između dva svjetska rata Srpska je pravoslavna crkva bila de facto državnom crkvom. Doduše, crkveni vrh SPC-a bio je nezadovoljan visinom finansijske pomoći od države i raspodjelom te pomoći glavnim vjerskim zajednicama.¹ Ipak je SPC morala biti zadovoljna dinamikom ostvarivanja programa izgradnje pravoslavnih crkava. U ovom su međuratnom radoblju ostale vjerske zajednice u jugoslavenskom multikulturnom kontekstu mogle naučiti od SPC-a koliko je važno razgranati mrežu materijalnih simbola, crkava i samostana diljem teritorija gdje žive Srbi, ili gdje ima srpskih groblja, ili gdje se nalaze ostaci bizantskih, grčkih, crkava, koje, kako su vjerovali srpskopravoslavni povjesničari i vjerski lideri, daju pravo SPC-u i srpskoj državi na taj teritorij slijedom povijesno-kulturne i eklezijalne sukcesije. Mora se priznati SPC-u da je rano shvatila moć sakralnih simbola u funkciji "etničkih markera" u jugoistočnoj Europi, gdje se, kako je pisao katolički povjesničar Josip Turčinović, stvorio komplicirani povijesni problem miješanja mnogih naroda, vjera i kultura na jednom relativno skučenom prostoru.²

Tradiciju razvoja sakralnih "kamena međaša" SPC je izgradila u staroj Srbiji, gdje se kroz sakralnu izgradnju država širila, ne samo politički i gospodarski, nego kulturno, simbolički, gradnjom crkava i manastira financiranih od crkve i vladara. Tako je, po podacima SPC-a, na današnjem Kosovu i Metohiji sačuvano nekih tisuću i tristo, a u današnjoj bivšoj jugoslavenskoj republici Makedoniji oko šesto sakralnih zdanja bizantskog stila (pretežito srpskih, mada tu ima i grčkih i bugarskih, koje nikad nisu bile srpske ili su kasnije okupirane pa postale srpske, ili su srpske crkve građene na temeljima grčkih i bugarskih starijih crkava). U međuratnoj se kraljevini srpsko-pravoslavna crkvena izgradnja razmahala naročito sredinom tridesetih godina. Tada se grade mamutski, ambiciozni projekti poput memorijalnog hrama Svetog Save na Vračaru, replike kosovske Gračanice - velika crkva Svetog Marka u Beogradu, te katedrala Kosovskih mučenika u Đakovici na Kosovu. Razmišljalo se i o obnovi "Dušanovog Grada" kod Prizrena i gradnji srpskih katedrala u Skopju i na Ohridu. Veliki pothvat neobizantske arhitekture, crkva na brdu Vračar u Beogradu, po prvotnim je zamislima trebala biti veća od istanbulske Svete Sofije i katedrale Svetog Izaka u St. Peterburgu. U to je vrijeme SPC gradila pravoslavne crkve i tamo gdje ih nikada prije nije bilo niti su postojala srpska naselja, kao recimo u Sloveniji; u Celju, Ljubljani i Mariboru, te u Hrvatskoj na Sušaku i otoku Visu gdje su nove crkve pratile uspostavu garnizona i baza jugoslavenske vojske. Tada se počela graditi i pravoslavna crkva u Splitu posvećena utemeljitelju SPC-u Savi Nemanjiću, a mislilo se graditi pravoslavne katedrale u Stonu i na poluotoku

¹ Vidi Risto Grbić, "O crkvenim finansijama", *Srpska Crkva na istorijskoj prekretnici* - Beograd, Pravoslavlje, IZ Patrijaršije, 1969.

² *Katolička crkva u južnoslavenskim zemljama*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1973., priredio dr. Josip Turčinović.

Prevlaci u Boki Kotorskoj. U sva tri slučaja, Split, Ston i Prevalaka, nove su se crkve gradile sukladno tvrdnjama nekih srpsko-pravoslavnih crkvenih povjesničara da su u ovim mjestima između IX. i XVI. stoljeća postojale ili bizantske ili srpske crkve.³ Kako su poslije masakra hrvatskih zastupnika u jugoslavenskoj Skupštini 1928., kraljevske diktature 1929., i atentata na Aleksandra Karađorđevića 1934., srpsko-hrvatski odnosi uzavreli, hrvatski su nacionalisti, a takvih je bilo i u crkvi, bili iritirani simboličkim apetitima Srpske pravoslavne crkve. Kasnije će, u proljeće 1941., ustaške vođe najaviti rušenje svih srpskih crkava sagrađenih u međuratnoj kraljevini s ove strane Drine, a neki će katolički nacionalisti upozoravati da se kroz masivnu novogradnju srpskih crkava tridesetih godina očitovala srpska hegemonija, asimilacija i vjersko-nacionalna diskriminacija u međuratnoj Jugoslaviji.⁴

Splitski je hram sv. Save bio od posebnog značaja za Srpsku pravoslavnu crkvu. Od cara Dušana pa do prve Jugoslavije, srpski su državni apetiti sezali za Jadranskom obalom od Stona prema Splitu i Zadru. Upravo je antični Spalato, jednoć pod bizantinskom crkvenom upravom, bio poprištem obračuna između kršćanskog Istoka i Zapada. Latinski je utjecaj prevladao otprilike u isto ono vrijeme kad su se hrvatski narodni vladari definitivno okrenuli Rimu, pa je time, kako piše srpski povjesničar biskup Nikodim Milaš, trajno propuštena ta po njemu povijesna šansa da se dva stara kršćanska naroda, Srbi i Hrvati, putem religije (pravoslavne) spoje u jedan narod, koji bi, tako ujedinjen istom crkvom, učinio jugoslavensku državu stabilnom i jakom europskom nacijom.⁵ Splitski su crkveni sabori, održani u X. i XI. stoljeću kanonizirali taj povijesni otklon Hrvata od kršćanskog Istoka i prilaz papinstvu.⁶

Srpski su crkveni povjesničari raširili, a neki strani pisci prihvatili, shvaćanje po kojemu je sakralna baština grada Splita bila dijelom srpske

³ Vidi: ENM (Episkop Nikodim Milaš), *Pravoslavna Dalmacija*, Knjižarnica A. Pajevića, Novi Sad 1901.

⁴ Primjerice dr. Augustin Ivo Guberina, u eseju o katoličkom utemeljenju hrvatske države i nacije objavljenom 1943. u zagrebačkom *Katoličkom listu*. Izvodi iz članka nalaze se pod naslovom "*The Catholic Formation of Croatia*," u Carlo Falconi, *The Silence of Pius XII*, Boston: Little, Brown and Comp., 1965., str. 267.

⁵ Piše biskup Milaš: "Hrvati su u prvo vrijeme, poslije Kirila i Metodija, bili pravoslavni, ako ne bolji od Srba, a ono svakako kao i Srbi. Svijetlo je i sjajno u ovome pogledu doba kneza Sedeslava. Sedeslavljevi ubica, knez Branimir, da održi sebe na prijestolu, nije zazirao od misli da baci tamu na taj sjaj i da, radi svog ličnog interesa, žrtvuje slobodu narodne hrvatske crkve... smisli odmetnuti hrvatsku crkvu od carigradskog patrijarha i podrediti je rimskome papi, te priznati papski primat, uz očuvanje u hrvatskoj crkvi slovenskog bogoslužja". "Kad se", piše Milaš, "državnici hrvatski odbiše od slovenskog značaja svoga i prikloniše romanizmu, prekida se za vijekove svaki snošaj između hrvatskog i srpskog naroda....". Hrvati "postadoše... i po vjeri Latini, kao što su i danas" Milaš, *Pravoslavna Dalmacija*, op. cit., str. 95-103.

⁶ Vidi: Milaš, op.cit. U rujnu 1978. splitska je nadbiskupija organizirala znanstveni skup o ovoj temi. Vidi: *Vita religiosa morale e sociale ed i Concili di Split dei secc. X-XI, Acta del symposium internazionale di storia ecclesiastica, Split, 26-30 settembre 1978*, Padova, 1982.

sakralne baštine, iste one kojoj pripadaju crkve i manastiri u Makedoniji, Kosovu i staroj Raškoj.⁷

Izgradnja splitske pravoslavne crkve u drugoj polovici tridesetih godina, počivala je na pripremljenim temeljima navodnog povijesnog kontinuiteta pravoslavlja u tada pretežito katoličkom i hrvatskom gradu. Dalmatinska se dijeceza Pravoslavne crkve oporavila od venecijanske vladavine za vrijeme francuske uprave u Dalmaciji. Tada je donesena odluka da se u Splitu obnovi pravoslavna zajednica gradnjom crkve koja bi postala katedralom pravoslavnog srpskog biskupa u Dalmaciji, koji je do tada stolovao u Zadru i poslije u Šibeniku.⁸ Za francuske uprave u Splitu, Katolička je crkva izgubila posjed nad benediktinskim samostanom sv. Marije de Taurello, baš tamo gdje su srpski crkveni povjesničari vjerovali da je nekada bio bizantinski hram Uspenija Bogomaterne (koji spominje Milaš u svojoj povijesnoj studiji iz 1901.) Taj sklop postaje državnim vlasništvom i ima razne namjene, od francuske konjušnice do žandarmerijske vojarne. Jedno je vrijeme gradsko poglavarstvo razmišljalo da tu sagradi gradsko kazalište.

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca osniva se u Splitu 1922. godine "Srpsko-pravoslavna crkvena opština." Ona traži i dobija od gradskog pogovarstva prostor za kapelu, te je 1924. posvećena pravoslavna kapela sv. Ćirila i Metoda, baš u srednjovjekovnom starom gradu gdje su bili ostaci benediktinskog samostana i crkve sv. Marije de Taurello iz XIV. stoljeća. SPC planira u Splitu graditi neobizantinski pravoslavni hram. Kao lokacija predlaže se zemljište u vlasništvu Odbora za gradnju pravoslavne crkve u Splitu, koji se nalazio u blizini legendarne splitske "Kraljeve njive" (tj. starog nogometnog "placa" splitskog nogometnog kluba "Hajduk".) Općinska uprava smatra da taj teren nije pogodan za crkvu, a i SPC više voli gradsko središte. Tako dolazi do zamjene: SPC daje općini zemljište kod nogometnog igališta a dobija teren bivšeg benediktinskog samostana sv. Marije de Taurello i kapele "Svetog Kirila i Metodija." Mjesto je međutim, okruženo rezidencijalnim sklopom zgrada izgrađenih između XIV. do XVI. stoljeća koje je trebalo srušiti.⁹ Po

⁷ Vidi na primjer, Cecil Stewart, *Serbian Legacy*, London: George Allen and Unwin Ltd. 1959.

⁸ Prema dokumentaciji eparhije dalmatinske SPC u Šibeniku, 1808. godine, prilikom osnivanja pravoslavne eparhije dalmatinske sa sjedištem u Zadru, govori se o potrebi gradnje pravoslavne crkve u Splitu, koji tada, piše u jednom episkopskom pismu, "broji 5955 stanovnika većinom katolika, od toga 159 židova i 14 pravoslavaca." 1899. godine osniva se u Zadru "Odbor za gradnju pravoslavne crkve u Spljetu, glavnom trgovačkom središtu Dalmacije, gdje svakim danom raste broj pravoslavnih". Taj je odbor dobio zemljište u Splitu za gradnju pravoslavne crkve od uglednog pravoslavnog Splićanina, rodom iz kninskog kraja, Konstantina Vučkovića.

⁹ Srpska-pravoslavna crkvena opština u Splitu je 2. listopada 1937. sklopila je s tadašnjom gradskom općinom u Splitu ugovor, pod br. 11185137, s tim da su prethodno pribavljena rješenja i to: Ministarstva pravde (br. 67357 od 24.7.1937) i Ministarstva građevina (br. 28033/24.7.1937). Po tome ugovoru koji se danas nalazi samo u posjedu SPC-a, gradske vlasti dozvoljavaju SPC-u, da može, "za pripadnike pravoslavne vjeroispovijesti, podići hram u sklopu kompleksa bivše žandarmerijske kasarne "Svete

ugovoru SPC-a i općinskih vlasti, imala je općina "na svoj teret porušiti ostatak dotrajalih zgrada i zidina" radi proširenja okolnih ulica i otvaranja pristupa novoj pravoslavnoj crkvi.¹⁰

Ustavom SPC-a iz 1931. određen je Split kao sjedište episkopa dalmatinskog. Godinu kasnije, Sveti je arhijerejski sabor SPC-a uputio episkopu Irineju Đorđeviću naredbu da se sjedište eparhije premjesti u Split. Split je, prema organizaciji Srpske pravoslavne crkve bio tada sjedištem arhijerejskog namjesništva sa 11 parohija, premda je u ranijim razdobljima (prema šematizmu SPC-a iz 1925.) bio uključen u druga crkvena područja, iz čega bi se dalo zaključiti da se razvio u vjerskom smislu, ili još vjerojatnije u društveno-ekonomskom pogledu, sto je Crkva htjela slijediti. Zanimljivo je da se pravoslavni i katolički izvori ne razilaze mnogo u pogledu pravoslavnih "duša". Po kalendaru SPC-a "Crkva" za 1941., splitsko arhijerejsko namjesništvo (Split i šira okolica Sinj-Imotski) broji 18150 vjernika. Po Općem shematizmu katoličke crkve u Jugoslaviji iz 1939., a po podacima od 1931., broj pravoslavnih na području splitske biskupije (koje se uglavnom poklapa s teritorijem arhijerejskog namjesništva) bilo je 14.508.

Katolička crkva u Splitu nije bila sretna glede razvoja ove situacije. Splitski je biskup pokušavao vratiti u posjed crkve, od Francuza oduzeti, bivši samostan sv. Marije. Kad je SPC tu otvorila kapelu i najavila novu crkvu, splitski je biskup predložio da na tom mjestu bude splitska konkatedrala svetog Petra apostola koja bi zamjenila tijesnu antiknu katedralu (pučki nazvanom po gradskom patronu svetom Dujmu solinskom mučeniku), u sklopu nekadašnjeg carskog Dioklecijanovog mauzoleja. Splitski je katolički kler pojačao napore još i više kad su neki arheolozi počeli upozoravati da se ispod ruševina benediktinskog samostana sv. Marije de Taurello moguće nalazi predromanička bazilika iz IX. ili X. stoljeća, dakle iz doba hrvatskih narodnih vladara. Nadbiskupski ordinarijat u Splitu, izdaje 15. studenog 1936. okružnicu u kojoj se kaže: "Kod ovoga se mora izričito izjaviti, da u pitanju ustupa starog samostana Sv. Marije tutorstvu srpsko-pravoslavne crkve, katolička crkvena uprava nikada ni u čemu nije bila upitana, što bi se iz same lojalnosti i vjerske tolerancije moglo i moralo očekivati i učiniti..."¹¹

Splitski kler je bio ogorčen. Izgradnja nove splitske pravoslavne crkve pripremala se u vrijeme vrhunca takozvane konkordatske krize kad je srpska crkvena hijerarhija u Beogradu blokirala ratifikaciju konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije. Gradnja je nove pravoslavne crkve u Splitu počela čišćenjem terena (na mjestu nekadašnje crkve sv. Marije) 1936., pri čemu su srušeni neki objekti među kojima i ostaci gotičke crkve. U Ateni je 1931. usvojena prva međunarodna konzervatorska povelja, koja uvažava

---

Marije" u ulici Obrov 6 na zemljištu koje je dobila u zamjenu za zemljište kod "Kraljevine". Prema korespondenciji između Šibenske eparhije SPC-a i Skupštine općine Split, 1969.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto., str. 4.

znanstveni pristup očuvanju kulturnih dobara, ali se o tomu tada nije vodilo računa. U svibnju 1939. počela je gradnja crkve sv. Save u Splitu posvećenjem kamena temeljca sa tekstom: "Za vladanja Njegova veličanstva kralja Jugoslavije Petra II. Karađorđevića i za patrijarha srpskog Gavrila, temeljni kamen ovoga hrama u slavu Boga, u čast sv. Save prvoga arhiepiskopa i prosvetitelja srpskog, a na uspomenu blaženopočivšeg kralja Aleksandra I., osvešta episkop dalmatinski Dr. Irinej Đorđević na dan spaljenja moštiju Sv. Save, 10. maja 1939 godine, Split." Značajno je pripomenuti da je tog istog dana u Beogradu održana velika crkvena i državna svečanost posvećenja gradilišta velikog memorijalnog hrama Svetog Save na Vračaru. Obje su crkve bile posvećene istom svecu osnivaču Srpske pravoslavne crkve, ali je splitska crkva bila suposvećena i kralju Aleksandru ubijenom u atentatu 1934. godine u kome su sudjelovali i radikalni hrvatski nacionalisti.

Nova je crkva bila dizajnirana u neo-bizantskom stilu po nacrtu inž. Emila Cicilijanija, a ideju je dao inž. Deroko, jedan od graditelja velikog hrama sv. Save na Vračaru. Klesarske je radove izvodio Bračanin Ante Franko. Do 1941. izgrađeno je ono što postoji i danas: portal i zidovi do visine od 8 metara (dakle zidine crkve bez kupole i zvonare). Zdanje je međutim ostalo nevidljivo s ulice jer se predviđena rušenja romaničkog okoliša nisu stigla izvesti. Nedovršenoj crkvi prilazilo se kroz neku vrstu tunela, ili kako bi rekli Splićani - portuna. Tako je dio povijesti jugoslavenske države pisan jezikom sakralnih simbola koji je govorio, u ovom slučaju, o nekim glavnim povijesnim procesima. Srpska su se državna vlast, nacionalna crkva i srpska kultura, u zaletu poslije rata, htjele su se širiti, ali su im se ispriječile "baršunaste granice" (*velvet boundaries*) naroda s kojima su Srbi dijelili tu zajedničku državu. Ovaj će nam simbolički jezik još toga zanimljivi-vog reći o povijesti nadolazeće komunističe ere.

Gradnju splitske pravoslavne crkve zaustavio je rat. Lokalni se paroh - starješina hrama u gradnji, protojerej Sergije Urukalo, kao i mnogi drugi srpski svećenici, bavio politikom (to je bila tradicija Srpske pravoslavne crkve, zbog toga se, među inim, SPC i protivila Konkordatu, jer je sadržavao klauzulu o zabrani svećeničkog direktnog uplitanja u stranačku politiku). U tom je svojstvu, Urukalo dao jedan dio novca prikupljen za gradnju hrama sv. Save novoosnovanom četničkom ravnogorskom pokretu, a sam je postao članom uprave jednog ogranka tog pokreta u Dalmaciji.¹² Kad su hrvatski partizani u

¹² Sergije Urukalo je bio parohom u Obrovcu i arhijerejskim namjesnikom u Splitu od 1911. do 1943. Sredinom tridesetih godina pokrenuo je akciju prikupljanja novca za izgradnju pravoslavnog hrama u Splitu, ali je, navodno, dio dobijenog novca potrošio za privatni biznis, a dio za političku djelatnost. Urukalo je bio članom raznih jugoslavenskih unitarističkih organizacija i predsjednikom "Srpskog kulturnog kluba." Od travnja 1941. u Splitu djeluje "Srpski Odbor" kasnije preimenovan u "Nacionalni komitet." S tim komitetom surađuju specijalni izaslanici vođe srpskog četničkog pokreta Draže Mihailovića: iz Foče dolazi vojvoda Dobroslav Jevdjević, a nesto kasnije iz Kolašina vojvoda Ilija Trifunović-Birčanin koji je u Splitu i umro 1943. U Splitu je bilo političko vodstvo četničkog pokreta za Dalmaciju na čelu s vojvodom Trifunovićem-Birčaninom, Urukalom,

rujnu 1943. poslije pada Italije prvi put ušli u Split, pop Urukalo je uhićen kod Klisa prilikom pokušaja bijega prema Kninu. Osudio ga je vojni sud na smrtnu kaznu koja je odmah izvršena.

Spomenici jedne ere

Nije čudo da se poslije komunističkog trijumfa 1945., Srpska pravoslavna crkva u Dalmaciji dugo nije usuđivala postaviti pitanje dovršetka gradnje hrama sv. Save u Splitu. To će se dogoditi tek 1969., i to zbog toga što je vodstvo SPC-a bilo ohrabreno - ali i izazvano, poboljšanjem odnosa Katoličke crkve i države. Nova je situacija postala razvidna i na lokalnim razinama. U splitskoj općini, šestoj po veličini u Jugoslaviji, u periodu 1966.-1970., vjerske zajednice podnose općinskoj upravi 33 zahtjeva za obnovu i gradnju svetišta, crkava, i vjerskih zgrada. Među tim zahtjevima su i zamolbe za dodjelu lokacije za gradnju konkatedralne (sustolne) katoličke crkve svetog Petra apostola (1966.), te zahtjev za dozvolu nastavljanja radova na dovršenju prije rata započete gradnje srpsko-pravoslavnog hrama Svetog Save (1969.). Doduše, rješavanje ovih predmeta išlo je relativno sporo - u spomenutom razdoblju, od 33 zahtjeva pozitivno je riješeno svega pet. Treba istaći međutim ovu "relativnu sporost" jer je općinska administracija i inače bila spora, a urbanistički razvoj grada u krizi. U ovom je periodu Split bio napadnut takozvanom "divljom izgradnjom," tako da su cijela predgrađa nikla bez dozvola, plana, i kontrole. To je i doba kad se iz splitskog zaleđa (Imotski, Sinj, zapadna Hercegovina) masovno odlazilo u zapadnu Europu na takozvani "privremeni rad." San svakog od ovih "gastarbajtera" je bio popraviti kuću u rodnom selu i sagraditi novu, ili kupiti stan u gradu, bilo za djecu da se tamo školuju, bilo radi preseljenja u grad.

Splitski nadbiskup, tada biskup, dr. Frane Franić, koji je imao senzibilitet za procjenu kamo pušu politički vjetrovi, već je 1956. prvi put pisao, a zatim opet 1958. godine obavio prve konzultacije s tadašnjim gradonačelnikom Radom Dumanićem. Dumanić je splitskom biskupu obećao da problema oko gradnje nove sustolne crkve neće biti. Dumanić je bio liberalni komunist, Splitsčanin "s koljenom" to jest s dugim obiteljskim korijenima u gradu, a uz to i arhitekt koji je bio svijestan značaja i prinosa jedne nove katedrale gradu. U općinskom komitetu Partije postupilo se sukladno tadašnjoj ambicioznoj reformi države koja je bila na početku te novom programu Saveza komunista Jugoslavije donesenom 1958., tada zacijelo najliberalnijem u komunističkom svijetu (mada je jedna protureligijska klauzula u ovaj program ubačena, a da

---

Nikom Bartulovićem koji je bio urednikom četničkog lista "Krik iz jame," Radovanom Ivaniševićem, kapetanom jugoslavenske vojske i kasnije jedno vrijeme načelnikom štaba "Dinarske divizije" kninskoga vojvode popa Djujića. Ovaj je četnički komitet koordinirao suradnju kninskih četnika i talijanskih okupacijskih vlasti. Vidi: *Split u Narodnooslobodilačkoj borbi 1941-1945*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1980., i Drago Gizdić, "Dalmacija u NOB-i" Split, 1969.

ništa slično tomu u prijašnjim takvim partijskim dokumentima nije bilo.) Splitsko je partijsko vodstvo kazalo gradonačelniku Dumaniću da su urbanistički problemi, uključivo i vjerska gradnja, u nadležnosti lokalne državne uprave i SSRN u kom bi trebalo biti i vjernika, a ne idejno-političke avangarde. Tako je biskup dobio pozitivno obećanje. Kao što smo ranije spomenuli, lokalna je splitska biskupija dugo planirala gradnju nove konkatedrale. Problem je postao prioritetom nakon što su saveznički zrakoplovi u siječnju 1944. pogreškom bombardirali i teško oštetili crkvu svetoga Petra koja je potom srušena (vidi sliku 4). Zanimljivo je da je nakon više neslužbenih razgovora i pisama općinskim vlastima, biskup Franić, sukladno mijenama političke klime, podnio službeni zahtjev za gradnju konkatedrale 29. kolovoza 1966., otprilike dva mjeseca poslije potpisivanja Protokola o odnosima Svete Stolice i SFRJ.

Šest mjeseci kasnije, lokacija je nađena. Nova bi se crkva gradila na uzvisini blizu stare tvrđave Gripe, na prostoru iste župe kojoj je pripadala srušena crkva sv. Petra. Biskupijski odbor za gradnju katedrale dostavio je projekt koji je predviđao tada novouvedeni koncept "pastoralnog centra" s 900 četvornih metara površine crkvenog prostora, odnosno 1595 četvornih metara sveukupno. Međutim, lokacija je dozvoljavala gradnju crkve veličine 20(25) x 50, odnosno 1000 - 1250 m² ukupno, pa su općinske vlasti tražile reviziju projekta. U međuvremenu je mjesna crkva mijenjala granice župa, stvorena je nova velika župa sv. Petra s 15 tisuća stanovnika, kojoj bi odgovarao veći pastoralni centar. Kako su odnosi crkve i države uznapredovali, Crkva je početkom 1968. pripremila novi projekt, većeg pastoralnog centra za novu veliku i gusto naseljenu župu kojoj nedostaje župska crkva. Nakon javnog natječaja, za uređenje Pastoralnog centra svetog Petra apostola, prihvaćen je projekt koji je izradio arhitekt i svećenik isusovac dr. Robert Bacsvary iz Njemačke, koji je ujedno bio i jedan od glavnih sponzora konkatedrale. Po tom projektu, površina crkvenog prostora bila bi 4371 četvornih metara, plus rezidencijalna sekcija, dvorane, uredi i garaža. Bilo je ranije predviđeno još više prostora, ali je došlo do smanjivanja da se ne provocira vlast nesklona crkvi. Novi je projekt uključivao crkvu s pjevalištem, sakristiju, tri vjeronaučne dvorane, pomoćno skladište, sanitarne prostorije, stan za tri svećenika i župni ured. Na sastanku od 13. veljače 1969. općinski je Savjet za urbanizam dao župi sv. Petra lokaciju za gradnju pastoralnog centra u tadašnjoj ulici Mažuranićevu šetalištu, na križanju s ulicom Oslobođenja. Nova je lokacija bila idealna za jednu katedralu. Nova bi konkatedrala bila usred prostranog trga na uzvišenju s kojeg je pucao pogled na more. Kao i sve katedrale, nova bi crkva bila fokus grada i njegova nova najviša točka, tako nadvisujući romanički "kampanel svetog Duje" koji je dodan staroj katedrali u XIII stoljeću, a potom do dandanas služi kao orijentir pomorcima.

Gledajući sve to, Srpska je pravoslavna crkva priželjkivala nastavak gradnje splitske crkve svetog Save. Međutim, s motrišta centralizirane SPC-e, Split je bio na periferiji, i splitski je hram bio povezan sa sudbinom hrama sv. Save u Beogradu. Dakle, kao i u svibnju 1939., kad su gradilišta obaju

hramova posvećena istog dana, u SPC-i je i ovaj put sve krenulo iz centra, iz Beograda ali nije išlo glatko kao u međuratnoj kraljevini. U Srpskoj je crkvi, poslije pobune Kosovskih Albanaca 1968. godine uvedeno stanje povećane borbene spremnosti. Održano je više masovnih liturgija i crkveno-nacionalnih jubileja. Patrijarh SPC-a German je poveo kampanju za gradnju velike crkve svetog Save na Vračaru. Crkveni vođa se sastao više puta s visokim predstavnicima vlasti u Beogradu, o nastavku gradnje je pisao crkveni tisak, a srpski su arhijereji o tomu govorili na crkvenim proslavama. Dalmatinski episkop Stefan je upućen od svetog Sinoda da inicira gradnju svetosavske crkve-sestre u Splitu. Zato je episkop najprije posjetio predsjednika splitske općinske skupštine, a potom uputio i dopis općinskom organu za urbanizam i građevinarstvo u veljači 1969., dakle baš kad je i katolička konkatedrala dobila zeleno svjetlo. Dopisom općinskoj Referadi za lokacije, Dalmatinska eparhija Srpske pravoslavne crkve zatražila je dozvolu za izvođenje radova na hramu sv. Save. U dopisu se opisuje historijat gradnje i ističe da je kapela svetih Ćirila i Metoda skućena i neodgovarajuća potrebama vjernika. Nadalje se kaže: "Danas u Splitu ima oko 14000 pravoslavnih vjernika. Radi toga naša crkvena opština odlučila je da nadogradnjom crkvu u dvorištu privremeno osposobi za bogoslužjenje izravnanjem postojećih zidova jednim ili dvama redovima kamenja, a zatim pokrivanjem laganim krovom i da tako bar donekle riješi ovo naše pitanje".¹³

Općinske su vlasti djelovale brzo, kao i u predmetu crkve svetog Petra. SPC je tražila privremeno rješenje za uporabu crkve a ne po originalnom projektu čiji je model stajao izložen u kapeli svetih slavenskih apostola. Međutim, dozvola se po zakonu nije mogla izdati bez suglasnosti Općinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, jer je crkva sv. Save bila usred srednjovjekovnog romaničkog rezidencijalnog sklopa u staroj gradskoj jezgri, pa se na nju odnosio posebni urbanistički plan. Slučaj konkatedrale je bilo jednostavniji, jer se nova crkva našla, poslije preustrojstva župa, u novoj gradskoj zoni otprije planirane nove izgradnje s više slobodnih lokacija za javne sadržaje. Teškoće oko crkve sv. Save mogle su se očekivati. Na 28. travnja 1969. Općinski zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu dostavlja općinskoj referadi za urbanizam stručno mišljenje u kome između ostalog piše:

"Nismo suglasni sa zahtjevom, da se odobri dovršenje Srpske pravoslavne crkve u ulici Obröv 6... Crkva je započeta prije rata, u zatvorenom prostoru među vrlo vrijednim spomeničkim sklopom srednjovjekovnih i kasnijih objekata. Glavni ulaz u crkvu je predviđen s južne strane, a udaljen je svega 1,5 m od vrlo značajnih srednjovjekovnih objekata, romaničkih i gotičkih. Iz njenog smještaja vidljivo je da je crkva zamišljena kao slobodno stojeći objekat, a minimalna udaljenost od srednjovjekovnih objekata daje naslutiti da je bilo

¹³ Predmet br. 22/69 od 3. veljače 1969., u arhivi komisije za odnose s vjerskim zajednicama u Splitu.

predviđeno njihovo rušenje, sto se ne bi moglo realizirati, nakon izgradnje crkve, s obzirom na izuzetnu vrijednost spomenutih objekata. A ukoliko bi došlo do dovršenja izgradnje crkve, a sklop srednjovjekovnih objekata ostao sačuvan u sadašnjem obliku, onda bi izgradnja crkve na ovom mjestu predstavljala i jedno urbanistički-arhitektonsko nelogično rješenje najprije s obzirom na funkcionalnost objekta, a s druge strane se sa svojom arhitekturom ne bi uklapala u ambijent srednjovjekovnih objekata”.¹⁴

U međuvremenu je održano više sastanaka s lokalnim predstavnicima SPC-a na kojima su djelatnici općine i Zavoda za zaštitu spomenika opisali problem i najavili negativno rješenje. Zato je dalmatinski episkop poslao pismo 31. svibnja u kome stoji da se konačno dovršenje hrama ne traži, već samo popravak, te da se sada ne traži rušenje okolnih zgrada zaštićenih spomenika kulture, kako je planirano prije rata. Na kraju pisma poručuje pravoslavni episkop Stefan:

“Kao što smo naveli u našoj molbi od 3/II ove godine u Splitu ima više od 14000 pripadnika pravoslavne vjeroispovijesti, a nemamo ni jednoga hrama, dok naša braca katolici imaju i preko 30 hramova. Zato se nadamo se da ćete ovu našu molbu riješiti što prije pozitivno da ne bi tražili urgencije viših vlasti”.¹⁵

Na 25. rujna 1969., Savjet za urbanizam općine Split donosi rješenje: “Ne odobrava se dovršenje objekta Srpske pravoslavne crkve na Obrovu u Splitu obzirom da nije u skladu sa spomeničkom zaštitom sklopa srednjovjekovnih objekata, unutar kojeg je smješten. Ne može se dozvoliti ni privremeno natkrivanje objekta.”¹⁶ Poslije ovoga dolazi do zastoja u slučaju crkve sv. Save u Splitu. Tih je godina u zemlji došlo do političke krize koja je kulminirala događajima u Hrvatskoj 1971., nakon čega je slijedio jedan zamah komunističe politike kakav se ne pamti šezdesetih godina, nego je podsjetio na drugu polovicu četrdesetih i rane pedesete. Bilo je policijskih progona, političkih sudskih procesa i čistki. Za vrijeme krize u Hrvatskoj, Srpska pravoslavna crkva, bar što se tiče njenog vrha, držala se dosta oprezno. Sveti je arhijerejski sabor izdao jedno službeno priopćenje početkom lipnja 1971. u kome stoji da su srpski arhijereji zabrinuti zbog “učestalih pojava međunacionalne i međusobne netrepeljivosti u pojedinim dijelovima naše zemlje.”¹⁷

Politički događaji u Hrvatskoj tih godina, značajano su, međutim, utjecali na sudbinu gradnje splitske katoličke konkatedrale svetog Petra apostola. U prosincu 1971., Tito je mobilizirao komuniste u Hrvatskoj protiv hrvatskog nacionalizma. Odazivajući se Titovoj inicijativi najviših organa Saveza komunista članstvu, a poslije pada hrvatskog političkog rukovodstva, progona i čistki tisuća osumnjičenih kao nacionalista, komunisti su posvuda tražili

¹⁴ Citirano iz dokumenta u arhivi komisije za odnose s vjerskim zajednicama u Splitu.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ *Glasnik Srpske pravoslavne crkve*, broj 7, srpanj 1971., str. 150.

neprijatelje, nacionaliste. Tako je u Splitu sredinom prosinca 1971. održano nekoliko sastanaka komunista s područja Mjesne zajednice (MZ) Bol, tamo gdje se trebala graditi nova konkatedrala, a na kojima se razgovaralo o političkim implikacijama izgradnje tako velike crkve na nastalu političku situaciju. Komunisti iz ove mjesne zajednice dočekali su svoj trenutak da uzvrate općinskim vlastima koje su ih ranije ignorirale, ne uvažavajući njihovo mišljenje glede izgradnje konkatedrale. Kako stoji u jednom dopisu mjesne zajednice općini, "kod davanja lokacije crkvi, općina nije tražila prethodno mišljenje mjesne zajednice, što je bila obavezna po Statutu općine, član 212, a napose kad se radi o području na kojem nisu još određene lokacije za društvene sadržaje poput knjižnice, apoteke, društvenog doma, itd."¹⁸ Općinska je komisija za vjerska pitanja pisala mjesnoj zajednici još 22. srpnja 1970. da su odnosi crkve i države "jako dobri," da je veliki broj crkava izgrađen, posebno u SR Hrvatskoj, i da nema razloga da mjesna zajednica bude protiv lokacije za crkvu sv. Petra koja je srušena u II. svjetskom ratu, pa se na nju odnosi preporuka Savezne vlada (SIV) iz 1965., da postoji društveni interes glede obnove takvih crkava.

Oni koji su sudjelovali na nekoliko prosinačkih anticrkvenih sastanaka u MZ Bol 1971., prema zapisnicima u arhivi općinske konferencije SSRN i općinske komisije za vjerska pitanja, nisu bili, kako to često govore nacionalisti i u crkvi i izvan nje, u većini srpske nacionalnosti, niti su to uglavnom bili aktivni i penzionirani oficiri Jugoslavenske armije. Bilo je, doduše, i ovih, ali samo nekolicina i nisu vodili glavnu riječ. Na ovim se sastancima zaključilo da Katolička crkva stoji uz hrvatski nacionalistički pokret, mada takvih ocjena i naputaka iz organa SK tada nije bilo. To je bila impresija borbenih komunista. "Crkva je u ofanzivi, a mi komunisti smo u defanzivi", govorio je jedan borbeni komunist na sastanku u MZ Bol od 15. prosinca, i nastavio: "... smatram da ako se mi budemo nagađali sa klerom, moraćemo da sa njima djelimo vlast, oni će tada otvoriti svoje škole i onda će se postaviti pitanje čija je ovo zemlja?!". "Naši građani neće shvatiti što se skriva iza gradnje te crkve", rekao je jedan drugi komunist na tom sastanku, "ljudi neće znati da to kler radi da bi skupljao našu omladinu. Pitam se da li naši rukovodioci znaju koliko je taj kler opasan i što on sa sobom nosi." Neki su predlagali da se lokacija oduzme crkvi, vlasti optuže za popuštanje prema neprijatelju, i na općinu izvrši pritisak da se na istom mjestu gradi novi društveni dom (navlastito za mladež), zdravstveni centar, ili pošta. Na kraju je zaključeno da "sv. Petar" mora na drugu lokaciju, jer "društvene objekte treba riješiti u prvom planu." Uskoro će biti predloženo da se na nesuđenom lijepom katedralnom trgu sagradi dom socijalističke omladine.

Mjesna je organizacija Socijalističkog Saveza (SSRNH) mjesne zajednice Bol, poslala 4 siječnja 1972. službene dopise Općini i općinskim rukovodstvima Saveza komunista i SSRN u kojima se kaže da problem gradnje pastoralnog centra sv. Petra treba "sagledati u svjetlu političkog trenutka, te zauzeti negativni stav u odnosu na izgradnju te crkve," a ako se ipak tu ostavi crkva, onda "da se bezuvjetno nađu sredstva za podizanje

¹⁸ Skupština općine Split, spis pod br. 356/80/1-69 od 27/V/1970.

društvenog doma uz pastoralni centar." U Općinskom komitetu Saveza komunista Splita (OK SKH), održan je 15. veljače 1972. sastanak članova OK i Općinskog vodstva SSRN te općinske komisije za vjerska pitanja, o problemu lokacije crkve svetog Petra apostola. Na tome je sastanku bilo nekoliko emotivnih govora u kojima se zahtjevalo da se crkva dislocira ne periferiju grada, ili barem na neko manje istaknuto mjesto, a neki su tražili da se u ovo doba borbe protiv nacionalizma obustave sve dozvole za izgradnju novih crkava, koje su, kao što je poznato "žarista indoktrinacije mladih u duhu nacionalizma i šovinizma." Bilo je komunista koji su zaprijetili da će vratiti partijsku knjižicu ako se "sveti Petar useli" na njihov teritorij. Jedan je član OK-a rekao: "Na idealnoj lokaciji trebao je niknuti "mali Vatikan" a (poduzeće) "Jadrans" ne može, da se boguje, dobiti lokaciju za pumpnu stanicu!" Drugi je član OK predložio da svećenici, ako im fali crkvenog prostora, u postojećim crkvama "rade u dvije smjene kao naše škole!" Treći je dodao: "crkve niču na sve strane, a grad nema kazališta, omladinski ili radnički dom!"¹⁹ Neki su umjereni članovi OK i predstavnici vjerske komisije govorili da Crkva za svoje potrebe troši svoj novac i da taj novac dobrovoljno daje narod, te da nova crkva ne prazni fondove za financiranje društvenih i javnih potreba, a pitanje lokacije da rješavaju urbanisti po svojim stručnim kriterijima. Na kraju je skup komunističkih čelnika zaključio: "respektirajući ispoljeno raspoloženje građana preko masovnih skupova Socijalističkog Saveza, OK SKH Split je zaključio, da se preporuči Savjetu za urbanizam općine Split da odredi novu lokaciju za crkvu svetog Petra i da pri tome precizno utvrdi veličinu i sadržaj novog objekta koji bi po veličini i funkciji trebao odgovarati nekadašnjoj srušenoj crkvi svetog Petra, a da se na mjestu na kojem se mislilo graditi konkatedralu, sagradi rajonski centar društvenog sadržaja."²⁰ U priopćenju za javnost sa sjednice se također kaže da je "zapažena aktivnost Crkve koja izlazi iz okvira vjerske djelatnosti utvrđene Protokolom i našim pozitivnim zakonima o odnosima crkve i države," te da bi trebalo utvrditi "opseg takve djelatnosti da bi se na temelju toga mogli zauzeti određeni stavovi za akciju."²¹

U isto je vrijeme obračun Partije s nacionalistima dobio novi zamah, a na udaru se našla i Katolička crkva. Na sjednici Konferencije SKH za Dalmaciju 30. siječnja 1972. rečeno je da "dosta otpora političkom kursu pružaju neki krugovi iz Katoličke i Pravoslavne crkve koji unatoč upozorenjima viju nacionalne zastave bez socijalističkih obilježja, objavljuju antipartijske i antidržavne napise u vjerskoj štampi, pa čak i služe mise za zdravlje bivših republičkih rukovodstava".²² Općinski komitet SK u Splitu, napao je popularnu Vjersku tribinu za odrasle kod franjevac na obali, te istakao da "ima slučajeva u kojima su crkve svoju aktivnost protegle na javnu, a posebno

¹⁹ "U prave okvire", *Slobodna Dalmacija*, 17. veljače 1972.

²⁰ Prema zapisniku sa sjednice OK SKH Splita od 15. veljače 1972. Arhiv komisije za vjerska pitanja općine Split.

²¹ "Revizija lokacija", *Slobodna Dalmacija*, 16. veljače 1972.

²² "Trajni zadaci i obaveze komunista", *Slobodna Dalmacija*, 31. siječnja 1972.

političku sferu. Izrazit primjer takvog ponašanja pokazuje crkva svetog Frane. Stoga smatramo uredovnom dužnošću najviših crkvenih dostojanstvenika, da takvu aktivnost ne smiju dozvoliti a nadležni organi moraju povesti postupak."²³ U Splitu je u veljači 1972. održano suđenje na kojem su nađeni krivima za protudržavnu djelatnost, dvojica franjevačkih svećenika iz Makarske blizu Splita, dr. fra Jeronim Šetka i fra Krsto Križanić, zato što su kao urednici *Vjesnika sv. Nikole Tavelića* u tome vjerskom listu objavili pjesmu Mate Marčinka "Hrvatska molitva," u kojoj se navodno poziva u borbu za otcjepljenje Hrvatske od Jugoslavije.²⁴ Još neki svećenici su gonjeni krivično i prekršajno. Beogradske *Večernje novosti* su u to vrijeme pisale o navodno protuzakonitoj djelatnosti Katoličke crkve u Splitu, te da bi se "nova crkva svetog Petra trebala graditi u jednom od najprometnijih delova grada... u toj bi se crkvi nalazile i prostorije koje nemaju ničeg zajedničkog sa verskim obredima, kao što su na primer dvorane za konferencije, sportove i zabavu."²⁵

Splitski nadbiskup Franić je naslutio da bi moglo doći do zabrane izgradnje konkatedrale, te je pokrenuo dinamičnu diplomatsku aktivnost kod republičkih vlasti u Zagrebu. Nadbiskup je bio spreman na određene ustupke vlastima samo da ne bi došlo do zastoja u gradnji crkve koji je smatrao jednom od najvažnijih zadaća svoje biskupske službe. Osim toga, splitski se nadbiskup nije slagao sa zagrebačkim nadbiskupom Kuharićem koji je tražio od Biskupske konferencije oštiri kurs prema državi kao odgovor crkve na progone aktivista hrvatskog nacionalnog pokreta. Franić je govorio da rat protiv države nije politika Pape, da su vođe hrvatskog proljeća uglavnom marksisti. Kuharić je inače bio relativno izoliran jer je i Sveta Stolica savjetovala suzdržanost sukladno uzlaznoj crti odnosa Beograda i Vatikana i rimskom dogovoru između Tita i Pape Pavla VI. iz ožujka 1971., kad je papa, u odgovoru na Titovu prijetnju da će upotrijebiti silu ako dođe do međunacionalne krize, obećao Titu da se crkva neće miješati u politiku u Hrvatskoj.

U razgovoru u državnoj Komisiji za vjerska pitanja u Zagrebu, 20. siječnja 1972., koji je trajao tri sata, splitski je nadbiskup upozoren od predsjednika te komisije Zlatka Frida da je politička situacija u zemlji "vrlo ozbiljna" i da je i "u vjerskim zajednicama bilo pojava nacionalizma i šovinizma, ali da te pojave i njihovi nosioci izvan crkve, nisu našli ozbiljnije uporište u vjerskim zajednicama."²⁶ Frid je također tražio od nadbiskupa da ukori svećenike koji podrže nacionaliste, te da svećenici ne dozvole nacionalističkim agitatorima, napose radikalnim studentskim vođama, korištenje crkvenih prostora za političku aktivnost. Nadbiskup je rekao da shvaća ozbiljnost situacije te da će se osobno zauzeti za dijalog i s marksistima i sa

²³ "Precizni zadaci", *Slobodna Dalmacija*, 8. siječnja 1972.

²⁴ "Nacionalizam kroz molitvu", *Slobodna Dalmacija*, 21. siječnja 1972.

²⁵ "Uz zvona i politika", *Večernje Novosti*, 14. siječnja 1972.

²⁶ Zabilješka o razgovoru Zlatka Frida i Ivana Ceranića sa splitskim nadbiskupom Franićem. Arhivi komisija za vjerska pitanja u Splitu i u županijske komisije u Zagrebu.

Srpskom pravoslavnom crkvom, te je izrazio nadu da će lokacija za konkatedralu sv. Petra ostati sačuvana. Nadbiskup je zamolio Komisiju za vjerska pitanja da mu omogući sastanak s političkim aktivistima iz mjesne zajednice Bol "kojima bismo htjeli prikazati našu problematiku u atmosferi ljudskog približavanja."²⁷ Splitski je nadbiskup uspio održati još nekoliko sastanaka sa najvišim republičkim funkcionerima. Sastao se 22. veljače s predsjednikom vlade Ivom Perišinom, i molio ga da se lokacija za "sv. Petra" sačuva. Perišin je tražio distanciranje crkve od hrvatskog nacionalizma, te obećao da će osobno putovati u Split i vidjeti treba li doista oduzimati "sv. Petru" lokaciju. Na sastanku sa članovima Republičke komisije za vjerska pitanja, Zlatkom Fridom i Ivom Petrinovićem, u Zagrebu 17. srpnja 1972., splitski je nadbiskup govorio o svojem susretu s Papom Pavlom VI. u Vatikanu, kada mu je navodno papa rekao da želi dobre odnose s državom i savjetovao njemu i ostalim hrvatskim biskupima da nastoje smiriti situaciju i ublažiti sporove koji nastaju. Splitski je nadbiskup tako i postupio. Njegova je Uskrсна poslanica 1972. "Nadati se protiv svake nade" pozivala na strpljivost i mir. Ovaj je dokument bio u opreci s korizmenom poslanicom zagrebačkog nadbiskupa koja je sadržavala kritičke tonove glede državne politike prema crkvi (mada će kasnije i Franić i svi biskupi stati uz Kuharića kad ga režim povodom ove poslanice napadne.) Krajem veljače pisao je i katolički list *Glas koncila* o teškoćama oko gradnje splitske konkatedrale, ali je nadbiskup Franić u pismu republičkoj vjerskoj komisiji od 3. ožujka 1972., napisao da se on s tonom toga članka ne slaže.

Poslije intervencija iz Sabora i Republičke vjerske komisije koje je iznudio nadbiskup Franić svojom diplomacijom, općinski organi i urbanisti u Splitu su sačuvali lokaciju za konkatedralu. Općina je 11. svibnja 1972. donijela zaključak da "sveti Petar" ostane gdje se i mislilo, ali da se smanji. Tako je budući pastoralni centar trebao imati oko 900 m² glavnog liturgijskog prostora i još 955 m² dodatnog crkvenog prostora, 1794 m² stambenog prostora. Međutim, kako je stalno rastao pritisak onih koji su bili protiv crkve, trebalo je još jedamput smanjivati njenu ukupnu površinu, i to za otprilike 20 posto liturgijsko-crkveni dio, a stambeni za više od 50 posto. Pritisak međutim nije popuštao. U općinskom komitetu SK u Splitu održan je 12. ožujka 1973. sastanak svih državnih i političkih organa koji su radili na slučaju crkve sv. Petra. Nakon tročasne rasprave, odlučeno je da se ne dozvoli gradnja crkve sv. Petra na izdatoj lokaciji, već da se vrati na onu prvotnu podno tvrđave Gripe, ne tako atraktivnu, ali još uvijek dobru lokaciju za jednu katedralu. Odlučeno je u ovom političkom organu i da se veličina pastoralnog centra smanji na maksimum od 1500 - 1800 četvornih metara ukupne površine. Sekretar splitskog komiteta komunista Nikša Staničić obavijestio je osobno o ovoj odluci nadbiskupa Franića. Nadbiskup je bio duboko potresen. Pisao je potom Franić predsjedniku općine i republičkim funkcionerima, u pismu od 17.

²⁷ Iz pisma nadbiskupa dr. Frane Franića Komisiji za vjerska pitanja u Splitu, 11. svibnja 1972.

kolovoza 1973.: "... rečeno mi je da sam htio crkvu u ovome društvu dovesti u privilegirani položaj u kakvome je bila prije, i da oni koji su mi dali dozvolu nisu bili kompetentni da govore u ime radničke klase ... Lokacija da je, suviše atraktivna i njome bi se izrazio privilegirani status Katoličke crkve u Hrvatskoj, i konačno, davanjem dozvole na lokaciji koja je već osporena, da bi se razbilo jedinstvo Partije u Splitu... Pitam se, ... mogu li se poništavati od upravnih vlasti valjano dane i opetovano potvrđene lokacije radi neke, naknadno lokalno stvorene političke linije?"²⁸ Nadbiskup je pisao tada predstavke višim instancama republičkih vlasti u kojima kaže da ne može sakriti duboku bol i razočaranje i pita se u odnosu na koga je to Katolička crkva imala biti privilegirana lokacijom odgovarajućom za izgradnju jedne katedrale, inače srednje veličine s pastoralnim centrom sukladno potrebama župe od blizu 20 tisuća žitelja. Kasnije je propala i ona prva lokacija pod starom utvrdom Gripe. Tu je izgrađen dječiji vrtić.

Ipak, općina je 21. siječnja 1975. ponudila nadbiskupiji novu lokaciju na području zvanom Lokve, nedaleko od bivše atraktivne lokacije na kojoj je u međuvremenu odlučeno da se sagradi veliki moderni dom socijalističke omladine. Kako su se fondovi iz cijele Jugoslavije slivali tih godina u Split koji je izabran za grad domaćin Osmih mediteranskih igara, općina je uklopila Dom socijalističke omladine u ambiciozni plan pripreme grada za Igre, te je izgradnja socijalističkog hrama započela.

Nova je lokacija crkve sv. Petra u Pajićevoj ulici na Lokvama bila posve neprimjerena za jednu katedralu - upitno je bi li se tu mogla uklopiti i kapela sa župskim uredom. Mjesto je bilo u udubini, predviđeno za javno parkiralište i garažu, okruženo sa svih strana visokim neboderima. Ako bi se tu gradila katedrala s pastoralnim centrom, ne samo da bi sve to izgledalo zbijeno, nego bi katedrala bila skoro nevidljiva, većim dijelom ispod razine prilazne ceste, bez trga, zaklonjena sa svih strana susjednim neboderima. Našla bi se tako i katolička konkatedrala, mada iz posve različitih razloga, u izolaciji, okruženju, kao i hram sv. Save (inače, te je 1975. god. lokalna pravoslavna crkvena općina, potaknuta lokacijom datoj Katoličkoj crkvi, opet tražila dozvolu za dovršenje hrama, ali je odbijena iz istih razloga kao i 1969. godine.) Splitskom nadbiskupu Franiću predlagali su savjetnici da odbije novu lokaciju i pojača pritisak na državu. Kad je jedan od svećenika rekao "*O tempora o mores!*" nadbiskup je došao na ideju da buduća "zdepasta katedrala" bez trga, skrivena od pogleda, bude trajnim spomenikom jedne ere, te je prihvatio lokaciju. U intervjuu s autorom 1989, tada umirovljeni nadbiskup Franić rekao je da je pristankom na nepogodnu lokaciju i gradnjom zdepaste katedrale bez kampanila i trga, napravljen memorijal jedne ere - komunističke, u kojoj se crkvu htjelo učiniti malom, neupadljivom i ružnom.²⁹

²⁸ Arhiv splitske komisije za vjerska pitanja.

²⁹ "Lakrdija prostora," *Slobodna Dalmacija*, 14. ožujka 1978. Nešto kasnije će pisati u *Slobodnoj Dalmaciji* kolumnist arhitekt Frane Gotovac: "Napokon dobije crkva konačnu lokaciju za Sv. Petra u Paićevoj ulici, na nimalo izglednom terenu, stisnutom jakom,

O desetoj obljetnici obnove splitske metroplije, 15. prosinca 1979., posvećeno je gradilište nove crkve svetog Petra apostola, koja je po riječima nadbiskupa Franića, nasljednica crkve sv. Petra u Solinu iz XI. stoljeća u kojoj je okrunjen hrvatski kralj Zvonimir, i svih onih brojnih crkava posvećenih svetom Petru, kojih je u Splitu kroz povijest građeno dosta, a napose one koja je srušena u bombardiranju 1944. Nadbiskup je također tada istaknuo da je grad Split kao metropolitansko središte trebao jednu ovakvu veću crkvu, jer se radi o gradu koji zajedno sa povijesnim Solinom u susjedstvu u kojem je 1976. obilježena 1300. godišnjica početka evangelizacije Hrvata, i sa starom splitskom katedralom u kojoj su za hrvatskih kraljeva u X. i XI. stoljeću održani poznati crkveni sabori koji su definitivno doveli hrvatski narod i njegovu crkvu u zajednicu rimskog katoličanstva, ima možda najvažnije mjesto u povijesti kršćanstva u hrvatskom narodu. Na 20. siječnja 1980. u Splitu je položen kamen temeljac na gradilištu konkatedrale. Kamen je uzet iz povijesne krunidbene bazilike kralja Zvonimira na kojem je stari natpis: "Sveti Petre prini dar." Nadbiskup Franić je bio zadovoljan, ali su neki lokalni župnici izgubili strpljenje čekajući općinske vlasti da im dodjeli lokacije za župske crkve. Prigovarali su nadbiskupu da misli samo na sebe a ne bori se za vjernike koji nemaju župskih crkava. Župnik u jednoj od najvećih gradskih župa, u jednom od onih "divljih" naselja, smatrao je te 1980., da poslije konkatedrale na red mora doći njegova župska crkva pa je organizirao demonstracije.

U to vrijeme Split je bio veliko gradilište. Održane su 1979. Osme mediteranske igre. Grad je dobio novi gradski stadion i sportske arene. Jedno od većih gradskih gradilišta otvoreno je na onoj prijašnjoj atraktivnoj lokaciji datoj crkvi svetog Petra pa onda oduzetoj. Tamo se sada gradió Dom socijalističke omladine. Ogromno betonsko zdanje brzo je naraslo u slijedećih nekoliko godina, dok nije ponestalo novaca iz kase države pred kolapsom. Nitko nije znao kako bi se inače upadljivo ružni betonski mastodont Doma socijalističke omladine tako nedovršen iskoristio. Ostao je i on tako spomenikom jedne ere. Za to vrijeme se gradila niska konkatedrala skrivena u susjedstvu. Radovi su tekli dobro uz jedan prekid 1983. godine kad je općinska građevinska inspekcija našla da se navodno odstupa od projekta, da se crkva opet širi i uzdiže više no što je država dopustila. U to je vrijeme država u krizi organizirala nekoliko političkih procesa svećenicima i nacionalističkim agitatorima u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini.

Nova splitska konkatedrala svetog Petra apostola dovršena je u "dvorištu" i posvećena 26. srpnja 1987. uz nazočnost tisuća vjernika, 11 domaćih i tri strana biskupa, predstavnike vlasti i lokalne srpsko-pravoslavne

---

gustom i visokom stambenom izgradnjom... Katedrala (?) u dvorištu! To je zaista lakrdija - lakrdija prostora... I jedna rođakinja katoličke katedrale Sv. Petra, hram Sv. Save Srpske pravoslavne crkve na Obrovu u Splitu, čini se dijeli njenu prostornu sudbinu, iako njeni prostorni sudari što rezultiraju također identičnim rezultatom - lakrdijom prostora - nemaju istu gencczu."

crkvene općine. Nova je katedrala sa zvonikom bila izvana visoka 12 metara a u unutrašnjosti je svod crkve sezao do 10 metara. Sa prilazne ceste vidila se samo gornja etaža i krov katedrale. Unutrašnjost nove crkve inače bila je iznimno lijepa, s podom od bijelog bračkog mramora, bijelim garnitnim oltarom isklesanim iz granitnog bloka iz Makedonije, velikim brončanim reljefom nad glavnim ulazom, i tako dalje. Rezidencijalna je sekcija s pastoralnim centrom također bila približno u skladu s potrebama jedne velike župe. U novu je katedralu iz stare prenesen sarkofag sv. Dujma solinskog biskupa i ranokršćanskog mučenika. Nadbiskup metropolit splitsko-makarski Frane Franić, u svojoj je homiliji tim povodom rekao da je cijeli svoj biskupski život namijenio izgradnji ove crkve u kojoj će se svakog 25. siječnja, na dan kad je Crkva sv. Petra bombardirana 1944., moliti za žrtve svih ratova u hrvatskoj povijesti koja je krvava ali časna. Nabiskup je rekao da je Split možda najkatoličkiji grad u zemlji, ali pun suprotnosti: u njemu ima možda i odviše onih vjernika koji psuju, ali i čestitih ateista koji svojim načinom življenja mogu osigurati spasenje po kršćanskim kriterijima.³⁰ Govoreći o povijesti gradnje nove Crkve svetog Petra, nabiskup je priznao da je mogao čekati bolje mjesto za jednu konkatedralu, ali da je odlučio ostaviti spomenik jednome vremenu i putokaz da se kroz strpljiv dijalog može doći do rješenja, koje ne mora biti uvijek najidealnije. Franićevi kritičari unutar Crkve, komentirali su da je nabiskup prije svega htio sam sebi za života podići spomenik i mjesto gdje će biti župnikom i provoditi dane kao umirovljeni biskup (a to će biti već od sljedeće 1988. godine.) Te je kritičare, a i mnoge druge, nadbiskup zbunio za vrijeme svečanosti otvaranja nove crkve kad je uz zastavu Svete Stolice nad novom crkvom postavio i službenu zastavu Socijalističke Republike Hrvatske, što je u Crkvi u Hrvata bilo vrlo neobičajeno (ostale su vjerske zajednice stavljale državne zastave uz crkvene, na svim većim proslavama). Državni je tisak Franićevu eskapadu s oduševljenjem pozdravio.³¹ Splitski je nadbiskup tom provokativnom i neočekivanom srdačnošću spram državnih vlasti u trenutku kad je pad komunizma bio na vidiku opet zbunio mnoge u crkvi. Inače je to bio jedan u seriji sličnih poteza splitskog nadbiskupa koji je u Božićnoj poslanici 1985., nakon čega je slijedio pozdravni govor na novogodišnjim susretima crkve i države 1986. i još nekoliko javnih nastupa, kako se činilo, počeo hrabriti i hvaliti komunističe vlasti.³² Kasnije je nadbiskup pojasnio u intervjuu s autorom, da su neki u crkvi u Hrvata tada bili za napad na oslabljene komuniste, mada je to bilo vrijeme Gorbačovljevih reformi a većina komunista u Hrvatskoj i Sloveniji bili su na crti tih reformi komunističog sustava, pa ih je upravo trebalo okuraziti kako ne bi iz njihovih redova iznikli "miloševići nego

³⁰ Prema osobnim bilješkama autora koji je bio nazočan na svečanom otvaranju crkve.

³¹ "Crkva i petokraka" *Vjesnik*, 28. srpnja 1987.

³² Vidi: dr. Frane Franić, *Bit ćete mi svjedoci. Zbirka božićnih, korizmenih i uskrasnih propovijedi, poruka i poslanica, 1954-1988* Split: Crkva u svijetu, 1996.

gorbačovi”.³³ Inače, u vrijeme otvaranja nove konkatedrale dosta se novih crkava i džamija gradilo. Prema podacima republičke i općinske komisije za odnose s vjerskim zajednicama u Zagrebu i Splitu, u Hrvatskoj je poslije rata do sredine osamdesetih godina sagrađeno oko 300 novih crkava a preko 1000 ih je obnovljeno. Novosagrađenih je, 240 Katoličke crkve, SPC 25 i ostalih vjerskih zajednica 30. U Splitu je u istom periodu sagrađeno i obnovljeno 35 crkava, od toga su 9 nove crkve i jedan samostan Katoličke crkve. Nova je džamija dovršena 1987. u Zagrebu a planiralo ih se izgraditi u Splitu, Rijeci i u Puli.³⁴

Hram za svađu

U vrijeme kad je otvorena Konkatedrala sv. Petra u Splitu, splitska je nedovršena Pravoslavna crkva svetog Save već bila u središtu povijesnih zbivanja. Treba se ipak vratiti malo unatrag. Sredinom 1984. SPC je dobila dozvolu od vlasti u Srbiji za nastavak izgradnje jedne od najvećih pravoslavnih crkava na svijetu, memorijalnog hrama sv. Save na Vračaru u Beogradu. Tada je SPC pojačala pritisak na državne vlasti u Hrvatskoj da dozvole obnovu splitske pravoslavne crkve. U novoj peticiji Pravoslavne crkve općini Split od 20. lipnja 1978., piše:

“Mi pristajemo i na to da Vaši stručnjaci i inženjeri izrade plan kako bi se taj objekat estetski i funkcionalno uklopio u kulturno-historijske spomenike grada Splita... Nas bi vjernike zadovoljili u svakom pogledu i u moralnom i u političkom, jer naša braća katolici imaju preko 40 svojih bogomolja, dok mi pravoslavci nemamo ni jedne pristojne. Čujemo, da je odobrena izgradnja hrama Apostola Petra u Splitu, koji je za vrijeme rata porušen, pa bi odobrenjem da možemo adaptirati naš hram, naši vjernici uvidjeli da su ravnopravni u svakom pogledu u našoj socijalističkoj samoupravnoj zajednici.”

I ova je peticija odbijena kao i prethodna. Na 17. ožujka 1981. Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve je stavio na dnevni red dovršenje hrama sv. Save u Splitu i zaključio da se ni u kom slučaju i ni pod kojim uvjetima ne može dozvoliti rušenje započetog hrama Svetog Save u Splitu, čije je dovršenje omeo drugi svjetski rat, jer je taj hram posvećen. Ovaj su zaključak dobile komisije za odnose s vjerskim zajednicama u Zagrebu i Splitu. Na Badnji dan 1982., splitska je policija (OSUP) zaprimila prijavu Pravoslavne crkve u Splitu gdje se navodi da je ulaz u pravoslavnu crkvu napadnut i ćirilčna slova oštećena, te da se svećenicima prijetilo iako nisu nikoga izazivali pa su čak i prije toga promijenili natpis “Srpska pravoslavna

³³ Prema razgovoru autora sa splitskim nadbiskupom u miru dr. Franićem u splitskoj crkvi sv. Petra, 22. studenoga 1989.

³⁴ Izvršno vijeće SO Split, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama: “Izgradnja objekata za potrebe vjernika i vjerskih zajednica” Split, 1987.

crkva" i ostavili samo "pravoslavna crkva." To nije provalna krađa, stoji u prijavi, nego "nacionalizam i šovinizam."³⁵

Vidjeli smo i da je SPC u Splitu pratila postupak oko izgradnje konkatedralne i reagirala na svaku promjenu. U vrijeme Mediteranskih igara kad su radovi na konkatedrali trebali početi, dolazio je u Split novi episkop dalmatinski Nikolaj (Gojko Mrđa) koji je dotad službovao u Australiji. Episkop se sastajao s općinskim i republičkim vlastima, pisao zamolbe i tražio da se pravoslavna crkva u Splitu dovrši. Do 1983., kad su državni i vjerski tisak svratili više pozornosti na slučaj crkve sv. Save u Splitu, već je bilo održano desetine sastanaka na tu temu u općini Split i u organima SR Hrvatske, kako je razvidno iz dokumenata u arhivima komisija za odnose s vjerskim zajednicama. Osnivale su se i mješovite državno-crkvene komisije, ali do kompromisa nije došlo. O slučaju crkve sv. Save u Splitu pisale su se doktorske disertacije.³⁶ Konzervatori su se prepirali kako pomiriti zaštićeni antični romanički i gotički lanac zgrada, sa neobizantinskom crkvom u središtu, i kako toj crkvi osigurati prilaz s ulice. Sve se još više zakompliciralo kad je 1978 godine, splitska srednjovjekovna jezgra upisana u registar svjetske spomeničke baštine pod zastitom UNESCO-a. Treba svakako spomenuti da je cijelo vrijeme država Pravoslavnoj crkvi nudila drugu lokaciju izvan zaštićene zone. Čak se predlagalo da se dijelomice sagrađeni zidovi prenesu na novu lokaciju o državnom trošku. Jedna je od predloženih lokacija bila vrlo blizu one stare predratne, gdje je SPC početkom stoljeća posjedovala zemljište. Bila je to atraktivna lokacija, na prostranom trgu, blizu starog gradskog nogometnog stadiona, pogodna za novu crkvu koja bi tako još više prostorno i arhitektonski obogatila taj inače lijepi dio grada. SPC je ovu mogućnost odbijala prizivom na odluku Svetog sinoda da se posvećeni hram ne smije dirati. Predstavnici države su uzvraćali da se nova crkva na novoj lokaciji ipak može izgraditi, tako da vjernici imaju odgovarajuću crkvu, a posvećeni zidovi neka stoje tamo gdje jesu.

Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvrsnog vijeca sabora SRH zatražila je primanje kod patrijarha SPC Germana u Beogradu 2. veljače 1983. Na sastanku su sudjelovali Ivan Lalić, predsjednik Komisije za odnose s vjerskim zajednicama IV. sabora SRH i Marin Kuzmić, predsjednik splitske

³⁵ Oba dokumenta u arhivu splitske komisije.

³⁶ Koristeći se svojom doktorskom tezom o staroj splitskoj gradskoj jezgri, Zdeslav Perković iz Urbanističkog zavoda Dalmacije, je 1978 izradio elaborat - znanstveni rad "Rekonstrukcija grupe objekata u sjeverozapadnom uglu povijesne jezgre Splita", u kojem se opširnije bavi i problemom hrama svetog Save. Elaborat je pokušao pomiriti zahtjeve znanosti o zaštiti graditeljskog naslijeđa sa željama SPC-a da ostane na tom lokalitetu, dokazujući pri tome, da je doslovce neizvedivo realizirati dovršenje hrama u postojećim gabaritima i njegovu sigurnu javnu uporabu uz istodobno ostavljanje netaknutim zaštićenog spomeničkog bloka koji ga okružuje. Stoga, predlaže potpunu rekonstrukciju građevine u smislu podizanja novog, funkcionalnog objekta u novim gabaritima na istom mjestu, doduše nešto manjeg, ali pouzdanijeg za javnu upotrebu i udaljenijeg od zgrada koje ga okružuju. Naime, ovdje se upozorava na jednu dosta bitnu stranu problema: u hram svetog Save ne može se normalno ući ni iz njegov izići.

Općinske komisije, te vladika Nikolaj, splitski prota Šešum i predstavnici Svetog sinoda. Tom prilikom opet se predlaže stručna mješovita komisija, koja bi trebala doći u Split. Patrijarh je bio zadovoljan, a još jedna je državno-crkvena komisija počela sa radom. Na 27. svibnja 1983., Sveti arhijerejski sabor SPC stavio je na dnevni red slučaj splitskog hrama sv. Save i zaključio da se ostane "pri odluci Svetog arhijerejskog sinoda br. 1684 zap 590 od 7. septembra 1982. da se lokacija i izgled hrama ne inogu mjenjati."³⁷ U lipnju 1983. o slučaju hrama sv. Save u Splitu opširno je pisao zagrebački *Vjesnik* i još neki listovi. U listopadu iste godine, splitski pravoslavni svećenici šalju novu prijavu splitskoj policiji u kojoj se navodi da je crkva opet napadnuta, da se svećenicima prijetilo ubojstvom, i da je u razdoblju od 1980.-83. Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Splitu razbijeno "18 komada prozora i pet puta ulazna vrata."³⁸ Te je 1983. godine u Splitu osuđen radi neprijateljske propagande kroz propovijedi dominikanac Luka Prcela, a u splitskom zaleđu, u selu Gljevu kod Sinja, navodno je jedna djevojka vidjela Gospu, pa je osuđena od suca za prekršaje zbog širenja lažnih vijesti.

Početkom 1984., republički organi Hrvatske odbili su žalbu SPC na rješenje splitskih općinskih organa, i predložili da se za splitsku pravoslavnu crkvu nađe lokacija izvan zakonom zaštićene zone. *Slobodna Dalmacija* u rubrici pisma čitatelja objavljuje tekst "Pest u lice našem gradu", u kojem piše da je nedovršeni hram sv. Save, "šaka u oko" Splitu i njegovoj stoljećima stvaranoj i čuvanoj fizionomiji.³⁹ Na to je eparhija dalmatinska SPC poslala prosvjed uredništvu splitskog dnevnog lista. U 1985. godini održano je nekoliko sastanka u Općini i Republici o splitskoj pravoslavnoj crkvi, a slučaj se spominje više puta i u državnom i vjerskom tisku. U listopadu te godine, srpski su arhijereji na osobit način javno prosvjedovali. U splitskoj je nedovršenoj crkvi sv. Save održana 3. studenog liturgija u povodu 1100 godina smrti svetog Metoda. U crkvi bez krova punoj vjernika bogoslužje su vodili metropolit zagrebački Jovan, episkop banatski Amfilohije i domaćin episkop Nikolaj. O događaju je pisao glasnik srpske patrijaršije *Pravoslavlje*, a općinska je vjerska komisija prosvjedovala kod episkopa u Šibeniku jer javni skup nije bio prijavljen policiji što je organizator bio dužan po zakonu učiniti. U studenom 1985. dalmatinski je episkop Nikolaj bojkotirao proslavu najvećeg državnog blagdana Dana Republike. Predsjednik splitskog Izršnog vijeća općine se na to pismom požalio srpskom patrijarhu Germanu u Beograd. Gosp. Nikolaj nije došao ni na redoviti novogodišnji susret između predstavnika vlasti i vjerskih poglavara. Povodom žalbe predsjednika splitske općinske vlade Patrijarhu na Nikolajevo ponašanje, odgovorio je u veljači 1986. tadašnji član Svetog Arihijerejskog sinoda episkop Hrizostom da se opet sazove sastanak o slučaju dovršenja splitske pravoslavna crkve, i da se episkopa pozove, pa da će ovog puta doći.

³⁷ Arhiv splitske vjerske komisije.

³⁸ Isto.

³⁹ *Slobodna Dalmacija*, 9. veljače 1984.

U međuvremenu je bilo objavljeno više članaka u tisku o slučaju pravoslavne crkve u Splitu. U Zagrebu je za predsjednika komisije Izvršnog vijeća sabora Hrvatske za odnose s vjerskim zajednicama imenovan Zdenko Svete, bivši jugoslavenski ambasador pri Svetoj Stolici. Svete i članovi vlade su zaključili da slučaj splitske pravoslavne crkve ulazi u fazu političke manipulacije kojoj treba odmah stati na kraj.

Na 8. svibnja 1986. u Splitski zavod za zaštitu spomenika kulture, stižu Božidar Gagro, predsjednik Republičkog komiteta za prosvjetu i kulturu i Zdenko Svete. Istog dana u Centru za arhitekturu i urbanizam Gagro i Svete prisustvuju proširenom sastanku općinskih čelnika na temu hrama sv. Save. Tu se govori da je problem hrama sv. Save u Splitu veoma složen, dugotrajan, ispolitiziran, da ima negativnog odraza na međunacionalne odnose, da bespotrebno opterećuje društvenu zajednicu i da to oružje treba oteti iz ruku onih koji politiziraju crkvu. Zavod za zaštitu spomenika osniva radnu grupu koja bi u roku od 15 dana trebala pronaći rješenje. Radna grupa se sastaje 22. svibnja i predlaže projekt po komu SPC može odmah dovršiti i staviti u uporabu svoj splitski hram. U dozvoli koja se daje SPC-u stoji da rješenje "iako djelomično odstupa od optimalnih i važećih stručnih kriterija, ipak pruža mogućnost da se jedna očita nelogičnost u gradskoj strukturi i neuređena površina dovede u tolerantno stanje, a pri tome ujedno rješava i jedan aktualan društveni problem."⁴⁰ Po tom rješenju, odustaje se od zahtjeva za rušenjem dijela južne fasade hrama, daje se mogućnost stavljanja hrama pod krov (dalmatinskog tipa - kupa kanalica) sa zvonarom - preslicom, traži se hitno uređenje svih okolnih objekata. Ovakvo rješenje, ponudit će se crkvi, a Zavod za zaštitu spomenika treba izdati prethodnu dozvolu. Općinski organi uprave dobivaju instrukciju da je predmet hitne naravi. Stručnjaci negoduju zbog pritiska politike na struku, ali umorni od svega, nadaju se da je splitskoj svetosavskoj trakavici došao kraj. Na 5. lipnja u Beogradu, patrijarh German prima Zdenka Svetu i Marina Kuzmića, predsjednike Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Hrvatske i Splita, koji ga obaviještavaju da se splitska pravoslavna crkva može odmah obnoviti. Patrijarh je zadovoljan. Dnevni listovi u Hrvatskoj, Srbiji i BiH, te neke inozemne agencije, objavljuju ovu vijest. Na 19. lipnja 1986. u općinu Split stiže episkop Nikolaj, kako reče, po 15-ti put u svezi hrama sv. Save. Srpski biskup izražava zadovoljstvo, zahvaljuje, prenosi pozdrave od patrijarha i Svetog sinoda, kaže da je napokon svoju crkvu dobilo preko 30.000 vjernika Srpske pravoslavne crkve na ovom području. Tu je i protojerej Vojo Šešum, bivši partizan, koji u razgovoru citira Josipa Broza Tita. Općinski djelatnici detaljno upućuju episkopa i protojereja kako će što prije srediti administrativne formalnosti i početi gradnju crkve. Novine u Hrvatskoj i Srbiji objavljuju članke o slučaju sv. Save u Splitu.

U godišnjem izvješću kojeg je krajem 1986. Služba državne sigurnosti dostavila Centralnom komitetu SKH, prvi put ta služba daje veću pozornost slučaju hrama svetog Save u Splitu. Dokument kaže da je spor oko dovršenja

⁴⁰. Arhiv splitske vjerske komisije.

pravoslavnog hrama u Splitu "iskorišten od srpskih nacionalista za okupljanje svih četničko-velikosrpskih snaga i svih Srba u Hrvatskoj (bez obzira idu li u crkvu ili ne), oko Srpske pravoslavne crkve, koja sve baca na kartu nacionalizma." Dalje se kaže da SPC potencira to pitanje "namjerno u cilju stvaranja afere, slučaja i konflikta, a ne zato što im je do toga da se crkva što prije dovrši i dade vjernicima." Krajnji je cilj tih velikosrpskih snaga u ovom slučaju, procjenjuje Služba državne sigurnosti, "daljnje zaoštavanje odnosa SPC i države u Hrvatskoj i omalovažavanje svega što je društvo do sada učinilo za ovu vjersku zajednicu, ali i održavanje konfliktnog stanja između katolika i pravoslavnih da bi se Srbi vezali uz SPC kao jedinog zaštitnika njihovih građanskih i vjerskih prava." Opća je prosudba, da je SPC u Hrvatskoj "u ofanzivi, a srpski nacionalizam u stalnom porastu... ovo ugrožava međunacionalne odnose i prijeti destabilizaciji nekih područja Republike gdje živi mješovito pravoslavno i katoličko stanovništvo."⁴¹

Do kraja 1986. općinske su vlasti u Splitu čekale Pravoslavnu crkvu da po dobivenoj dozvoli dovrši crkvu sv. Save. Međutim, SPC se nije oglasila. U ožujku 1987., *Pravoslavlje* u članku o seminaru svećenstva eparhije dalmatinske, piše da je "sa radošću primljena vjest da je Zavod za zaštitu spomenika kulture Splita izdao dozvolu za dovršenje hrama sv. Save u Splitu, ali da su neprihvatljiva potraživanja ovog Zavoda u visini od 14 700 000 dinara na ime konzervatorske dozvole. Crkvena općina u Splitu nije u mogućnosti da isplati ovaj iznos," zaključuje se u članku.⁴² Ranije, dalmatinski episkop Nikolaj govori na tradicionalnim primanjima za vjerske zajednice u Zagrebu i Splitu. Upozorava na "teške posljedice zemljotresa u kninskoj opštini koji su upropastili 90 odsto crkvenih objekata", ističe potrebu da se ti objekti obnove, te da se dovrši zgrada Bogoslovije u manastiru Krka i hram sv. Save u Splitu. Izvršno vijeće sabora Hrvatske uskoro je dalo značajna sredstva Srpskoj pravoslavnoj crkvi za obnovu potresom pogođenih objekata i gradnju Bogoslovije u manastiru Krka kod Kistanja. Bilo je govora i o financijskoj pomoći SPC-u za početak gradnje splitskog hrama svetog Save. Zavod za zaštitu spomenika kulture Splita i SPC ulaze u novu fazu nagađanja, ovaj put financijske naravi: Crkva tvrdi da je cijena previsoka i da je izrada konzervatorskog elaborata nepotrebna, Zavod dokazuje da je elaborat neophodan i tvrdi da je cijena iznimno povoljna i da se može platiti u dvije-tri rate. Iz SPC nema odgovora. Prema razgovoru autora i protojereja Voje Šešuma vođenog u to vrijeme, prota je dao naslutiti da episkop Nikolaj kupuje vrijeme i oteže dovršenje crkve. Prota Šešum kaže da bi on, kad bi ga se pitalo, postojeći projekt prihvatio i crkvu odmah zakrovio (a da je ranije bio za onu alternativnu

⁴¹ "Procjena stanja sigurnosti na području SR Hrvatske", Republički sekretarijat za unutrašnje poslove - Služba državne sigurnosti, Zagreb, 5. prosinca 1986. Iz arhiva Komisije za odnose s vjerskim zajednicama Zajednice Općina Dalmacije, Split. SDS je pratila problem hrama svetog Save u kontekstu praćenja djelovanja grupe srpskih nacionalista oko dr. Jovana Raškovića iz Šibenika, kasnijeg predsjednika Srpske Demokratske stranke SDS i jednog od vođa oružane pobune Srba u Hrvatskoj 1990.

⁴² *Pravoslavlje*, 1. ožujka 1987.

lokaciju kod nogometnog igrališta), ali da episkop odlazi u patrijašiju i da se tamo donose odluke.

Na 2. srpnja 1987. splitska općina izdaje uvjete uređenja prostora za zakrovljenje hrama sv. Save, na temelju prethodne dozvole, uz sve suglasnosti za infrastrukturu i suglasnost mjesne zajednice. Međutim, iz SPC nema odgovora. U međuvremenu *Pravoslavlje* donosi tekstove o odnosu prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Hrvatskoj. U izvješću sa sastanka svećenstva eparhije dalmatinske opisuje se slučaj paroha Gagića iz Vrlike, kojega je pretukao milicioner u Kninu, navodno zbog pogrešnog parkiranja. U novogodišnjoj čestitci predsjednici splitske općine za 1988. godinu, dalmatinski vladika Nikolaj izražava nadu da će se hram sv. Save te godine dovršiti ali se pita zašto općina ništa ne poduzima. U travnju 1988. *Pravoslavlje* donosi članke "Pravoslavna crkva u Splitu" i "Dalmatinske teme i dileme" u kojima se sugerira da su Srbi u Hrvatskoj diskriminirani. Dokaz je slučaj hrama sv. Save u Splitu i nekoliko sproveda oko gradnje novih ili obnove starijih crkava. Raspravlja se i o srednjovjekovnim kršćanskim crkvama po Dalmaciji, je li im podrijetlo pravoslavno ili katoličko? Takve su se rasprave poticale iz Beograda od kraja 1987. kad je objavljeno reprint izdanje srpskog biskupa povjesničara Nikodima Milaša *Pravoslavna Dalmacija. Pravoslavlje* zaljučuje: "Osećanje moguće ugroženosti našeg naroda kroz istoriju i danas nije dakle bezrazložno. Tome svakako doprinosi i duga i mučna situacija u vezi sa dovršenjem crkve sv. Save u Splitu... I pored generalne dozvole da se ona može dovršiti neko to odugovlači i ometa. Za sada je faza ćutanja... Ovo dovodi u vrlo nezgodnu situaciju srpski pravoslavni živalj na terenu splitskih opština, gde po nekim proračunima živi više od 40000 Srba pravoslavne vere, a nemaju svoga hrama..."⁴³ U međuvremenu je dakle, broj Srba na ovom području, prema SPC-u, narastao od 14000 koliko se spominje u prvom pismu SPC-a općini 1969. godine, do 30000 po izjavama episkopa Nikolaja kasnih osamdesetih i 40000 po citiranom članku u pravoslavnom crkvenom tisku. Ali prema nekim tekstovima u pravoslavnom tisku, Srbi su se istovremeno iz Hrvatske iseljavali pod pritiskom kao i s Kosova.

Državne vlasti u Hrvatskoj pokušavaju bezuspješno uspostaviti dijalog sa SPC-om. Poslije nekoliko novinskih napisa o slučaju pravoslavne crkve u Splitu, Beogradski tjednik *NIN* donosi opširniji prikaz slučaja sv. Save u Splitu, pod naslovom "Hram za svađu," s izjavom episkopa dalmatinskog Nikolaja, u kojoj vladika između ostalog kaže i ovo: "Neshvatljivo je da metropola Dalmacije nema svoju pravoslavnu crkvu, a radi ravnoteže sa ostalim vjerskim zajednicama, ona bi morala da postoji... U svakoj dalmatinskoj općini odnosi svetovnih vlasti prema SPC bolji su nego u gradu Splitu. Bilo je i uvreda. Na naše dopise odgovara se šutnjom ili odbijanjem, predsjednica općine ne želi da nas primi... U Splitu su podignuti konkatedrala i veliki franjevački centar... uskoro će se graditi i džamija... Nama se meri po apotekarskim terazijama, a za izgradnju franjevačkog centra bili su spremni da

⁴³ *Pravoslavlje*, 15. travnja 1988.

isele vojnu štampariju i sruše vrednu kuću iz šesnaestog veka...⁴⁴ Splitska komisija za odnose s vjerskim zajednicama uputila je pismoodgovor na optužbe episkopa dalmatinskog *NIN*-u, sa zahtjevom za objavljivanje, u kojem se reagira na niz netočnosti koje je iznio episkop Nikolaj. *NIN* ovaj dopis nije objavio. Poslije ponovljenog pisma i pozivanja na Zakon o tisku, odgovor je objavljen sa skraćenjima. Međutim, *NIN* od 5. lipnja 1988. pod naslovom "Ko to tamo komplikuje hram Svetog Save", komentira, kritizira i nastoji osporiti izjave Komisije za odnose s vjerskim zajednicama IV SO Split, koje su upućene redakciji kao odgovor na optužbe episkopa Nikolaja, a da pri tome ne citira ni jednu rečenicu iz tog dopisa, niti ga objavljuje.

Slijedi razdoblje u kojem splitski hram sv. Save dobiva zapaženu medijsku promociju.⁴⁵ Tada Skupština općine Split još jednom potvrđuje da "ne postoje prepreke za dovršenje hrama Svetog Save", na sjednici Društvenopolitičkog vijeća od 30.6.1988. Na toj je sjednici rečeno da je hram sv. Save postao "slučaj", bezrazložno ispolitiziran, koji je "nezaslužno dobio velik publicitet u sredstvima javnog informiranja."⁴⁶ Odluku je općinske skupštine komentirao i splitski nadbiskup dr. Franić u *Vjesniku nadbiskupije*. Franić je pozdravio dozvolu za gradnju, ali i podsjetio da je pravoslavni hram sagrađen na temeljima katoličkog samostana i srednjovjekovne crkve.⁴⁷ Početkom lipnja

⁴⁴ *NIN*, 22. svibnja 1988.

⁴⁵ *Slobodna Dalmacija* od 27. svibnja donosi izvještaj sa sjednice Komisije za odnose s vjerskim zajednicama pod naslovom "Grube optužbe vladike Nikolaja." Zatim slijedi serija napisa, komentara i članaka koji tematiziraju problem hrama sv. Save u Splitu ili ga se dotiču u širem kontekstu odnosa crkve i države: "Za čim zvona zvone", *Vjesnik*, 18. svibnja 1988., "Tko neće Svetog Savu", *Borba*, 18. svibnja 1988., "Mutne igre oko hrama", *Nedjeljna Dalmacija* 22. svibnja 1988., "Nepotrebna politizacija", *Politika*, 2. lipnja 1988., "Iskliznuće u politikanstvo", *Večernji list*, 5. lipnja 1988., *Vjesnik* od 12. lipnja piše o "Nemiru oko kuće božje." *Danas* od 21. lipnja donosi članak "Svetosavski čvor" u kojem se konstatira da zaista postoje brojni problemi u vezi s gradnjom novih crkava, ali da je "politička smutljivost" od svakog problema i poteškoće praviti "slučaj" podignut na razinu konfesionalnog i nacionalnog konflikta.

⁴⁶ *Slobodna Dalmacija* od 1. lipnja 1988.

⁴⁷ "Nema prepreka gradnji hrama svetoga Save u Splitu". To je rečenica iz izvještaja sjednice Sekcije za društvena pitanja religije i djelovanja vjerskih zajednica Gradske konferencije SSRNH Split, objavljenog u *Slobodnoj Dalmaciji*, Split, od 17.V.1988, str. 6. čitajući taj izvještaj razveselio sam se da su napokon i braća pravoslavci u Splitu dobili zeleno svjetlo za gradnju svog hrama, koji je predviđen za katedralu srpsko pravoslavnog episkopa dalmatinskog. S našeg katoličkog i povijesno-kulturnog splitskog stajalista lokacija nije najsretnija, jer se nalazi u središtu katoličkog benediktinskog samostana sv. Marije iz 12. stoljeća, a taj je samostan spomenik nulte kategorije naš kulturne baštine. Ipak sam se razveselio da se je našlo neko kompromisno rješenje. I mi smo katolici ovoga grada prihvatili ne baš sretno rješenje za našu konkatedralu, s obzirom na lokaciju, na unutrašnju prostornost konkatedrale, njezinu visinu (izvana 12 metara, a unutra samo 10 metara visine), i njezin okoliš i njezin malen trg. Ipak bitno je dobiti molitveni prostor za okupljanje vjernika i davanje slave Bogu po propisima svoje vjere i svoje Crkve. Tako se eto, čini se, događja, da benediktinska srednjovjekovna hrvatska opatija prima, neokrnjena, u svoje krilo, srpsko pravoslavnu crkvu-katedralu, iako bez bizantinskih

izlazi u Kninu *Istina* - list Srpske pravoslavne eparhije dalmatinske, koji donosi sliku makete hrama sv. Save u Splitu i piše da pravoslavni episkop dalmatinski čini sve što može da se ta crkva dovrši, ali vlasti u Hrvatskoj da blokiraju obnovu crkve. Na to odgovara splitski dnevni list *Slobodna Dalmacija* od 24 srpnja u članku koji kaže da *Istina* piše neistine. U srpnju dolaze u posjet Komisiji za odnose s vjerskim zajednicama Dalmacije dva predstavnika Udruženja pravoslavnog svećenstva Hrvatske i pokušavaju pomiriti dalmatinskog episkopa i državne vlasti u Hrvatskoj.

U rujnu, *Slobodna Dalmacija*, te *Pravoslavlje* i *Istina*, donose izjavu srpsko pravoslavnog svećenstva eparhije dalmatinske povodom nekih napada u sredstvima javnog priopćavanja na episkopa dalmatinskog Nikolaja i srpski kler da su isključivi krivci što do današnjeg dana nije došlo do nastavka izgradnje hrama sv. Save u Splitu. U toj izjavi se pored ostalog kaže: "napad na episkopa i sveštenstvo je sračunat sa tendencijama, da se izgradnja hrama oduži; sada smo u 803. godini od kad su pravoslavni u Splitu izgubili svoj hram Uspenja Prečiste Bogorodice (prema biskupu-povjesnicaru Milašu). Od tada je bilo dosta pokušaja da pravoslavni podignu dostojan hram, ali se to uvijek završavalo bezuspješno."⁴⁸ Na izjavu odgovara splitsko društvo prijatelja kulturne baštine kritikom Milaševe historiografije. Katolički tjednik *Glas koncila* od 23. listopada 1988. donosi članak "Pravoslavna crkva u Splitu na porušenoj katoličkoj crkvi." *Pravoslavlje* od 15. studenoga 1988. spominje splitsku crkvu sv. Save pod naslovom: "Dalmatinsko Kosovo i Kosovo i Metohija," u kome se kaže da su Srbi na Kosovu i u Dalmaciji u istim teškoćama, da ih lokalne vlasti progone, da se iseljavaju pod pritiskom i da im se ruše crkve, a sve to da je zato što Kosovski Albanci, koji su Muslimani, i hrvatski katolici mrze Srbe zbog njihove pravoslavne vjere. Ovom članku u *Pravoslavlju* proturječi izvješće objavljeno u prosinačkom broju glasnika dalmatinske eparhije *Istina* gdje piše da je uz financijsku pomoć državnih vlasti u Hrvatskoj nedavno obnovljeno dosta vjerskih zgrada pravoslavne crkve u kninskoj regiji. Navodi se i koje su crkve i manstiri obnovljeni te odakle je došla pomoć.⁴⁹ Zagrebački *Vjesnik* u siječnju 1989. objavljuje još detaljnije podatke o državnoj pomoći SPC u Hrvatskoj, a isti list donosi i izjavu sociologa migracija Slobodana Bjelajca koji tvrdi da je najveći pad populacije u Hrvatskoj zabilježen u pretežito hrvatskim, a ne u srpskim

kupola. To bi mogao biti spomenik dijaloga, mučnog doduše, ali ipak dijaloga između Istočne i Zapadne Crkve. *Vjesnik nadbiskupije splitsko-makarske*, 3/1988.

⁴⁸ *Slobodna Dalmacija*, 4. rujna 1988.

⁴⁹ U članku "Obnavljanje sakralnih objekata u drniškoj i kninskoj opštini", piše da je obnovljen hram Gospe Čatrnjske u Lukaru, Sv. Ivana u Badnju (Drniš), privodi se kraju generalna opravka...pravoslavnog hrama sv. Apóstola Petra i Pavla u Biočiću. Također, završeni su za ovu godinu predviđeni radovi na hramu Uspenja Bogođodice u Drnišu. U pripremljenoj fazi su radovi na pravoslavnim hramovima sv. Georgija u Kričama i sv. Jovana u Baljcima... Sredstva za sanaciju objekata osigurana su iz fonda RSIZ-a za kulturu iz Zagreba... Na terenu kninske opštine radovi na sanaciji su uglavnom u početnoj fazi... trenutno se radi na hramu sv. Trojice u Biskupiji i sv. Luke u Mokrom Polju... " *Istina*, Knin, decembar 1988. broj 2., str. 30.

općinama.⁵⁰ Kasnije će, te godine, državna vlast u Hrvatskoj još više dati Srpskoj pravoslavnoj crkvi da bi je umirila. U sklopu *appeasement* politike hrvatske vlade, prema podacima tadašnjeg tajnika komisije za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća sabora, država je, u povodu proslave 600 godina kosovskog boja za područje Hrvatske, dala crkvi za gradnju nove zgrade Bogoslovije u manastiru Sveta Tri Jerarha (Krka) u Kistanju kod Knina 10 milijardi dinara; za asfaltiranje 4,5 kilometra pristupnog puta do manastira i novu dionicu ceste Knin-Kistanje izdvojeno je cca milijun USA dolara dinarske protuvrjednosti iz fondova Republickog SIZ-a za ceste, fonda za razvoj nedovoljno razvijenih područja i posebnih sredstava republičke vlade, te direktna financijska potpora za troškove organizacije proslave kosovskog boja u Kninu u iznosu od 65 milijardi dinara.

Pred Božić 1988. godine u Split u posjet Zavodu za zaštitu spomenika kulture, stiže kao specijalni izaslanik Svetog sinoda Srpske pravoslavne Crkve proto-majstor Branko Pešić, glavni inženjer hrama sv. Save na Vračaru u Beogradu. U razgovoru s kolegama Pešić sluša splitske argumente i najavljuje da će pokušati napraviti projekt obnove splitske pravoslavne crkve tako "da se uvjeti konzervatora zadovolje, ali istovremeno da pravoslavna crkva bude to što jest: bizantinska, istočno-kršćanska, da ima kupolu-nebeski svod, pogled u nebo, koji budi pomisao na Boga... ako bizantińska arhitektura ne smeta Italiji, zašto bi smetala Splitu i Hrvatskoj?" upitao se izaslanik Svetog Sinoda.⁵¹ U veljači 1989. Beogradski oporbeni političar Kosta Čavoški objavljuje u časopisu *Duga* članak o splitskoj pravoslavnoj crkvi, koja je, po Čavoškom, lakmus-test demokracije koja se poslije komunizma rada. Kako su po Čavoškom, glavne značajke demokracije vjerska tolerancija i državna politika prema etničkim manjinama, slučaj splitskog pravoslavnog hrama upućuje na zaključak da demokracije u Hrvatskoj nema. Nedugo potom *Duga* objavljuje još jedan tekst o istoj temi koji lamentira nad navodno teškom sudbinom Srba u Hrvatskoj. U siječnju i ožujku muke splitskih pravoslavnih vjernika oplakuje *Pravoslavlje*. Jedan beogradski tjednik donosi najavu da graditelj beogradskog svetosavskog hrama Branko Pešić radi na projektu bizantinske katedrale koja bi se uklopila u arhitekturu starog Splita.⁵² U pismu čitatelja pravoslavnog vjernika iz Splita *Pravoslavlju*, objavljenog u ožujku, taj se požalio da je gradnja katoličkih crkava u zamahu te da lokalne banke daju povoljne zajmove većinskoj crkvi. O slučaju svetosavske crkve u Splitu pišu u to vrijeme često novine u Srbiji i Hrvatskoj.

⁵⁰ ".... prošle godine završeni su radovi na sanaciji pravoslavne crkve Uspenja Svete Bogorodice u Drnišu za što je utrošeno 130 milijuna dinara iz državnih fondova; za obnavljanje pravoslavne crkve sv. Petra i Pavla u Biočiću, općina Knin, republički fondovi su izdvojili 180 milijuna dinara; u Drnišu se o državnom trošku uređuje zbirka umjetnina pravoslavne parohijske crkve koja će biti sastavni dio Muzeja drniške krajine, a planirano je da se također, isključivo o državnom trošku, uredi i izlozi javnosti zbirka umjetnina u manastiru "Krka" koja će biti povezana s Muzejom kninske krajine. "Srbi u Dalmaciji - Radulovićeve teze za mržnju", *Vjesnik*, 15. 1. 1989.

⁵¹ Prema osobnim bilješkama autora koji je bio nazočan na ovim sastancima.

⁵² *Intervju*, 17. veljače 1989.

Predsjednica splitske općine Split Gordana Kosanović zaprimila je u svibnju 1989. peticiju grupe građana iz Beograda u kojoj piše: "glavni razlog našeg obraćanja Vama jeste naša zabrinutost za položaj srpske manjine u Splitu, nastala posle čitanja članka Koste Čavoškog u 388 broju *Duge* u vezi problema oko izgradnje pravoslavne crkve u Vašem gradu. Ne znamo da li je potrebno da Vas podsećamo da je Papa u svojoj poslednjoj božićnoj poslanici posebno napomenuo problem manjina i manjinskih naroda u svetu. Ubeđeni smo da je pod tim manjinama podrazumevao i srpsku manjinu u Hrvatskoj i Splitu. Iskreno se nadamo da će te uložiti u svoj autoritet, i svojim pravednim delovanjem izdejstvovati da se dobije dozvola za nastavak gradnje hrama sv. Save, i tako ispraviti jednu necivilizovanu, nehumanu i žalosnu odluku Vaših prethodnika i njihovih nalagodavaca iz Zagreba."⁵³ Predsjednica je potpisnicima peticije odmah odgovorila.

U proljeće 1989. otvorena je javna rasprava o prijedlogu Provedbenog urbanističkog plana (PUP) povijesne jezgre Splita koji uključuje i natkrivanje i dovođenje u funkciju hrama sv. Save (kompromis iz 1986.). Projekt iz 1986. kritizira i odbacuje splitsko Društvo arhitekata kao potpuno neprihvatljivo. Arhitekti, urbanisti i konzervatori sada su složni glede napada na splitsku i svaku sličnu "političku arhitekturu." Jedini su valjani kriteriji, kažu stručnjaci, kriteriji struke i znanosti. U međuvremenu, graditelj jedne od najvećih pravoslavnih crkava na svijetu, profesor Arhitektonskog fakulteta u Beogradu Branko Pešić, dostavlja svoj projekt splitskog svetosavskog hrama javnoj raspravi o prijedlogu PUP-a povijesne jezgre Splita. U intervjuu *Slobodnoj Dalmaciji*, Pešić kaže da je tzv. kompromisno, odnosno političko, rješenje iz 1986 god. u arhitektonskom smislu nedopustivo i nespojivo, jer time bi hram sv. Save izgubio obilježje crkvene arhitekture. "Splitski arhitekti i konzervatori su u odnosu na hram svetoga Save puritanci," smatra Pešić, i nastavlja: "nema razloga da se crkva bizantinsko-pravoslavnog stila ne prilagodi liku stare gradske jezgre... U Veneciji je Crkva svetog Marka biser bizantinske arhitekture, a uklapa se u ostalu venecijansku arhitekturu... spreman sam ako bude trebalo, slučaj predati stručnoj međunarodnoj arbitraži UNESCO-a, pa neka na međunarodnoj sceni o svemu odluči neutralna stručna komisija." U novom projektu glavni graditelj Srpske pravoslavne crkve predlaže: "nadogradnju na postojeći izgrađeni dio... iz te arhitekture izvukao sam srednji dio u obliku osmerokuta koji se završava križem. Kakva je to crkvena arhitektura na kojoj nema križa?!... Krovove hrama uklopio sam u igru okolnih krovova s kupom kanalicom. Osim toga, dao sam i prijedlog, u varijanti, za mali zvonik, jer bi hram bez njega bio oštećen u svojoj funkciji..."⁵⁴

Predsjednik splitske Komisije za odnose s vjerskim zajednicama Marin Kuzmić u izvaji za beogradske *Većernje novosti* od 18. travnja 1989. ocjenjuje, da je najnoviji prijedlog SPC-a, od autora prof. Pešića, "vraćanje na početak", jer procedura donošenja PUP-a može potrajati godinama, pa ako

⁵³ Arhiv općinske komisije za odnose s vjerskim zajednicama u Splitu.

⁵⁴ "Sveti Sava poštuje Split," *Slobodna Dalmacija*, 11. ožujka 1989.

SPC zbilja želi crkvu kao crkvu, trebala bi prihvatiti što joj se nudi. Zagrebački *Vjesnik* je u svojoj "Panorami" (travanj, 1989.) povjerio dvije stranice ekspertima Radovanu Ivančeviću s Filozofskog fakulteta u Zagrebu i splitskom arhitektu Zdeslavu Perkoviću da iznesu svoje gledanje na prijedloge budućih urbanističkih projekata u splitskoj povijesnoj jezgri. O problemu hrama svetog Save, Ivančević piše da je to "zanimljiv problem, suviše opterećen političkim konotacijama" i da je to sa stajališta stručnjaka u oblasti arhitekture i urbanizma "kamen kušnje za dijalektičko mišljenje i promišljanje odnosa pojedinačnog i općeg, jedne zgrade i cjeline grada." Za Ivančevića, izdavanjem dozvole za gradnju jednoga takvog "hiperdimenzionalnog objekta," još prije pedesetak godina, učinjena je pogreška i "narušena temeljna ravnoteža grada", ali predlaže da se ono što je do sada podignuto ipak sačuva kao "kvalitetni spomenik svoga doba," na istom mjestu, pronalazanjem najboljeg arhitektonskog rješenja.⁵⁵ Zdeslav Perković, koji je hram sv. Save obradio u svojoj doktorskoj disertaciji, smatra da je plan uređenja splitske povijesne jezgre aktualizirao pitanje "zaštite romaničkih kuća samo 1,8 metara udaljenih od planiranog hrama svetog Save" i da su postojeći objekti "suviše vrijedni da bi mogli razmišljati o njihovom uklanjanju". Perković navodi da je najstariji objekt na tom mjestu predromanička crkva sv. Marije iz IX. ili X. stoljeća i da je prvi poznati pisani dokument o njoj iz 1069. godine, a sačuvani su i neki ukrasni dijelovi te crkve. Zatim tu je dio samostana Sv. Marije de Taurello iz XIII. stoljeća i ostaci gotičke crkve iz XIV. stoljeća koja je djelomice porušena 1936.-1939. Perković ističe vrijednost tog povijesnog sklopa: "svaki ugao, svaki lom zida i skretanje ulice imaju svoj razlog i značenje za povijest Splita. Tako je ispisana povijest grada i to je otvorena knjiga koju možemo čitati. To su materijalni dokazi naše kulture i povijesti. U njevoj umjetničkoj i znanstvenoj vrijednosti nalaze se činjenice o našoj stoljetnoj aktivnoj ulozi u stvaranju evropske kulture, jer su stari dalmatinski gradovi ne samo naši nego i evropski biseri." Perković konstatira da kompromisno rješenje koje je rezultat političkog pritiska a ne rada stručnjaka nije prihvatljivo nikome i da bi hram svetog Save trebalo riješiti na neki drugi način, ili na postojećoj lokaciji, ali uz očuvanje okoliša, ili na nekoj drugoj.⁵⁶

U svibnju 1989., Sveti arhijerejski sabor SPC-a zasjeda u Beogradu i izdaje priopćenje za javnost u kome se napadaju državne vlasti u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini zbog navodnog odugovlačenja obnove srpskih crkava srušenih u Drugom svjetskom ratu, te slične probleme poput slučaja hrama sv. Save u Splitu.⁵⁷ Državni i crkveni tisak u Beogradu pišu o navodnim nekažnjenim ubojstvima Srba u Hrvatskoj. Povodom smrti 79-godisnjeg splitskog arhijerejskog namjesnika Voje Šešuma, koji je umro na stepenicama kapele svetih Ćirila i Metoda od moždanog udara, poslanik u Srpskoj narodnoj skupštini Miloš Laban, govori u izjavama za tisak i na skupštinskoj govornici,

⁵⁵ "Spliće li se Split ili se rasplicće?" *Vjesnik*, 15. lipnja 1989.

⁵⁶ "Rušenja i kompromisi", isto.

⁵⁷ *Pravoslavlje*, 1. srpnja 1989.

da je taj svećenik ubijen "ustaškim maljem" a to, po Labanu, znači da su ustaše opet na djelu u Hrvatskoj. Početkom 1990. godine, u Saboru SRH održano je tradicionalno novogodišnje primanje za predstavnike vjerskih zajednica na koje arhijereji Srpske pravoslavne crkve nisu došli u znak prosvjeda protiv navodnog progona Srba u Hrvatskoj. U Splitu, odgovarajući na jedno pismo pravoslavnih vjernika iz Splita objavljeno u lokalnom dnevnom listu, Nadbiskupski ordinarijat Katoličke crkve objavljuje tekst priopćenja pod naslovom: "Zaštita kulturne baštine i tolerancija s obzirom na novi pravoslavni hram sv. Save u Splitu." Po mišljenju Katoličke crkve, pravo rješenje u duhu ekumenizma bila bi neka druga prikladna lokacija za hram svetog Save kojemu se inače katolici ne protive ali negoduju glede izgradnje istog na temeljima nekoć postojeće katoličke crkve.

Na adresu Skupštine općine Split stigla je početkom 1990. peticija sa 276 potpisa građana srpske nacionalnosti, pravoslavnih vjernika iz Splita, u kojoj se u oštrom tonu poziva na ustavne norme o slobodi vjeroispovijesti i traži da se problem hrama Svetog Save hitno riješi. Peticija je dostavljena svim državnim i nekim političkim tijelima Republike Hrvatske, grada Splita i Socijalističkog Saveza Jugoslavije. U travnju 1990., istovremeno s pripravama za prve višestranačke izbore u Hrvatskoj, raspravlja Skupština općine o toj peticiji i planu za dovršenje hrama sv. Save. Ova rasprava pokazuje da je strpljenje katoličke većine pri kraju, ali i da ima pojedinaca koji se, naslućujući smjenu vlasti, nastoje istaći vatrenim domoljubljem. Pojedini zastupnici su govorili da se iza peticije pravoslavnih vjernika krije ona politika koja prijeti hrvatskom narodu oružjem i "grubo vrijeđa kulturno-povijesno nasljeđe hrvatskoga naroda i negira integritet SR Hrvatske koja je država i domovina i srpskoga naroda koji u njoj živi."⁵⁸ Skupština odbacuje peticiju pravoslavnih vjernika i preporuča gradskoj vladi da nađe za pravoslavnu crkvu novu lokaciju izvan starog spomeničkog okružja.

Početkom 1990., splitski dnevni list *Slobodna Dalmacija* proveo je istraživanje o vjerskoj toleranciji Splićana, napose spram sugrađana pravoslavne vjere i njihovog problema hrama svetog Save. Najveći postotak anketiranih građana 42%, odgovorio je da bi hram svetog Save trebalo dovršiti na postojećoj lokaciji ali tako da se uklopi u arhitekturu okoliša. Njih 35% misli da bi postojeći hram trebalo staviti pod krov i pretvoriti u muzej Pravoslavne crkve, a na drugoj prikladnoj lokaciji sagraditi novu pravoslavnu crkvu; 13,5 % ispitanika drži da je jedino pravo rješenje dovršiti hram prema projektu od prije rata kad se i počeo graditi.⁵⁹ Beogradski dnevni list *Borba* piše da je svetosavski hram u Splitu "bogomolja u politiku zapletena" i da "iz graditeljskog i urbanističkog konteksta dovršenje gradnje crkve sve sigurnije prelazi u okvir politizacije odnosa i rastuće napetosti između crkve i društva, pravoslavaca i katolika, Srba i Hrvata."⁶⁰ "Produžava se martirijum svetosavskog hrama u Splitu", naslov je članka

⁵⁸ "Sveti Sava dobija proširenje", *Slobodna Dalmacija*, 2. travnja 1990.

⁵⁹ "Bogomolje lakmus tolerancije", *Slobodna Dalmacija*, 9. siječnja 1990.

⁶⁰ "Bog pod 'e'", *Borba*, 3. travnja 1990.

objavljenog u *Pravoslavlju* od 1. ožujka 1990. Autor teksta Radovan Bigović piše da je "stav odgovornih za zakrovljenje hrama teško drukčije razumjeti osim kao izraz nesvjestog manevra i licemjertva čiji je osnovni cilj zamrzavanje dosadašnjeg odnosa prema pravoslavnim vjernicima, nastavak asimilacije i satiranja nacionalnog i duhovnog bića Srba u Hrvatskoj... sve je to u skladu sa općom atmosferom koja je, tajno ili javno, godinama stvarana prema srpskom življu u Hrvatskoj." Na proljetnom zasjedanju Skupštine Jugoslavije zastupnik Husein Hodžić je postavio zahtjev saveznoj vladi da objasni "zašto se ne dozvoljava obnova hrama svetog Save u Splitu". Isti je zastupnik zatražio i odgovor na pitanje zašto Vlada Republike Srbije ne dozvoljava izgradnju džamije i muslimanskog groblja u glavnome gradu Jugoslavije Beogradu. Na sjednici Skupštine Jugoslavije od 6. lipnja 1990. vlada premijera Ante Markovića je dala odgovor na prvo pitanje o hramu sv. Save, ali nije uspjela od Republike Srbije dobiti objašnjenje glede beogradske džamije.⁶¹

Nakon prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj, odlaska komunističke i uspostave nove vlasti u kojoj su većinu imali hrvatski nacionalisti, zvona srpskopравoslavni crkava u većinskim srpskim općinama u Hrvatskoj zazvonila su 17. kolovoza označavajući početak oružane pobune Srba u Hrvatskoj.⁶² Uskoro je osnovana secesionistička republika "Srpska Krajina" i time je počeo rat. Nova je vlast, međutim, bar što se tiče vrha, pokušala nastaviti *appeasement* politiku starog režima prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Novi predsjednik Hrvatske Franjo Tuđman poziva arhijereje SPC na tradicionalni novogodišnji susret u Saboru. Susret je održan - ni jedan pravoslavni biskup nije došao. Na adresu Predsjednikova ureda stigla je obavijest da arhijereji SPC neće doći u znak protesta protiv teškog položaja Srba i SPC u Hrvatskoj, te napada na objekte i svećenike SPC. Na nižim je instancama nove vlasti istovremeno bilo dosta konfuzije. U svezi sa splitskim slučajem hrama svetog Save, nova je vlast učinila uslugu vođama srpske oružane pobune i zelotima u SPC. Naime, u prvom polugodišnjem "Izviješću o radu" splitskog Izvršnog vijeća, u dijelu koji nosi naslov "Odnosi s vjerskim zajednicama", nigdje ni jednom riječju nema spomena niti o problemu hrama svetog Save, niti o SPC-u. Ovo izvješće napada bivši komunistički režim zbog navodnog ometanja gradnje crkava, mada je tada prema arhivu općinske vjerske komisije, bilo razvidno da je u razdoblju od 1983. do 1989., od 77 zahtjeva za vjersku gradnju pozitivno rješeno 70, a ostalo je bilo pred rješenjem.⁶³ Ovo izvješće također ističe prisnu suradnju između nove vlasti i

⁶¹ *Politika*, 7. lipnja 1990.

⁶² "Benkovčani su kazali da su se u noći 16 na 17 kolovoza, oglasila sva zvona s pravoslavni crkava i da je to bio znak za početak pobune. Pokušaj uzimanja oružja namijenjenog rezervnim milicionarima, te dezinformacija o pristizanju specijalaca bili su znak za uzbunu, a nju su navijestila upravo zvona s pravoslavni bogomolja." Ivica Mlivončić, "Crkve i kninski događaji: Između dva oltara", *Slobodna Dalmacija*, 31. kolovoza 1990. Vidi također Vjekoslav Perica, "Strategija kaosa: kako je Srpska pravoslavna crkva pripremala teren za pobunu Srba u Hrvatskoj" *Nedjeljna Dalmacija*, ožujak 10., 17. i 24., 1991.

⁶³ U Izvještaju o radu Komisije za odnose s vjerskim zajednicama Splita za 1983. godinu piše da vjerske zajednice s područja splitske općine svojim zakonito podnesenim

Katoličke crkve.⁶⁴ Beogradski je dnevnik *Politika* reagirao 7. veljače 1991. s člankom "Kao da Srpska pravoslavna crkva u Splitu ne postoji." Beogradske *Večernje novosti* su pisale: "Katoličkoj crkvi ispunjavaju se svi prohtjevi, dok se ostalima izlazi u susret izgleda samo onoliko koliko podržavaju hrvatsku politiku - Pravoslavna crkva se u izvještajima SO Split uopće ne spominje kao da je zbog neposlušnosti Srba vrhovništvu prečutno anatomizirana."⁶⁵ Ovo je išlo na ruku politike vođe srpske pobune u Hrvatskoj dr. Jovana Raškovića koji je u svojim govorima isticao: "brišu nas Srbe iz Ustava, prave se kao da nas nije bilo ni u povijesti ni danas, ali mi smo tu!"⁶⁶

Za vrijeme rata 1991.-95., u splitskoj pravoslavnoj crkvi nije bilo bogoslužja. Srpski svećenici su napustili grad. Pravo je čudo da nakon uloge koju je hram sv. Save odigrao pred rat, nitko nije bacio eksploziv u tu crkvu mada su neke pravoslavne crkve bile napadnute kao odgovor na rat srpske milicije i vojske protiv Katoličke crkve, koji je za sobom ostavio tisuće srušenih i oštećenih katoličkih crkava. Dvije godine nakon rata svećenstvo SPC se počelo vraćati na područja koja su Srbi napustili poslije poraza od hrvatske vojske u ljeto 1995. godine. Na 16. kolovoza 1998. novi je pravoslavni dalmatinski episkop Longin služio liturgiju u nedovršenom splitskom hramu svetog Save. Crkva svetog Save u Splitu je dakle još na svom starom mjestu, bez kupole, a slučaj svetog Save bez epiloga. Postoji samo povijest izgradnje koja se isprepliće s izgradnjom katoličke konkatedrale i povijesnim promjenama. Izgradnja ovih dviju crkava, ostavlja za sobom ne samo naraciju i činjenice nego i dva materijalna odraza cajtgaista. Crkve svetog Petra i svetog Save u Splitu, onakve kakve su i tamo gdje su, ostaju spomenici jednog vremena i kontradikcija jedne države i jednog režima. Takvih su spomenika puni prostori jugoistočne Europe a napose zemlje nastale slomom bivše jugoslavenske države. Kroz tu je prizmu promatrao povijesne promjene Ivo Andrić, iz bosanske, dakle inter-civilizacijske perspektive, pa je u uvodu *Na Drini ćuprija*, napisao da nema slučajnih građevina izdvojenih iz ljudskog društva i da ne može biti "proizvoljnih linija i bezrazložnih oblika u graditeljstvu," pa tako postanak i život svake velike i lijepe građevine kao i

---

zahtjevima traže izgradnju ili adaptaciju vjerskih objekata, u 77 predmeta koji se vode kod organa uprave. U izvještaju o radu iste komisije za 1989. godinu, spominje se 7 predmeta u postupku. Svi su ostali riješeni pozitivno. U tome je razdoblju, primjerice izgrađena i splitska konkatedrala i reprezentativni samostan Gospe od zdravlja i samostan školskih sestara franjevki na Lovretu, dozvoljena je adaptacija samostana sestara Sv. Vinka Paulskog, dodjeljene su lokacije za katoličke pastoralne centre na Brdima, Pujankama, Mejasima...dodjeljena je lokacija za džamiju, dozvola za adaptaciju adventističke crkve, novi prostor za bogoslužje Jehovinim svjedocima itd.

⁶⁴"Izveštje o radu Izvršnog vijeća Skupštine općine Split za razdoblje lipanj-prosinac 1990. godine s posebnim osvrtom na racionalizaciju općinske uprave", Split, siječanj 1991. godine.

⁶⁵"Hrvatske vlasti u Splitu udovoljavaju zahtjevima svih vjerskih zajednica osim pravoslavnoj - Hram uslovljen udvaranjem?!", *Večernje Novosti*, 9. siječnja 1991.

⁶⁶Dr. Jovan Rašković: "TV - toranj na Petrovoj gori" (iz govora na vidovdanskoj proslavi u Kosovu kod Knina), *Nedjeljna Dalmacija*, 8. srpnja 1990.

njen odnos prema naselju u kom je podignuta, kaže Andrić, često nose u sebi složene i tajanstvene drame i historije. Slično će napisati i splitski pjesnik Tonči Petrasov Marović u jednoj suvremenoj monografiji o Splitu: taj grad nije slučajno tamo i da ne može biti slučajno što baš tako izgleda.

Što se tiče politike vjerskih institucija kroz sakralnu izgradnju, ova se politika može promišljati barem na dvije razine. Prva je razina odnosa crkva-država i druga, odnosi među *mainstream* denominacijama. Prema svemu ovdje iznesenom, razvidno je da su odnosi crkve i države pod komunizmom bili vrlo složeni i u procesu stalnih promjena. U komunizmu bivše Jugoslavije zapravo nikad nije ni bilo dugog hladnog rata između religije i države poput recimo onog u Poljskoj. Od 1945. do 1953. nije moglo biti borbe crkve i države jer Titova je država bila suviše jaka i agresivna pa je paralizirala vjersku djelatnost. Dalje, od četiri glavne denominacije dvije su bile cijelo vrijeme lojalne režimu (Islamska zajednica i Makedonska pravoslavna crkva), a ni dvije glavne crkve nisu išle direktno i otvoreno protiv režima za Titovog života. Glede razdoblja koje se promatra u ovoj analizi, više se, sukladno tadašnjem jugoslavenskom sustavu, "samoupravljalo" nego ratovalo, ali je bilo, vidjeli smo, pritiska na državu i otpora države tom pritisku, kroz *appeasement* ili *divide et impera*, a katkad direktnom represijom. Ako se i ratovalo, to se činilo borbom simbola kakvi su u opisanoj političko-arhitektonskoj međuigri bile dvije crkve i "dom socijalističke omladine." Pravi je rat zapravo počeo kad se Srpska pravoslavna crkva za to osjetila dovoljno jakom, osokoljena uspostavom kontrole srpskih nacionalista nad državom u Srbiji.

Napose su složeni bili odnosi dvaju najvećih crkava u bivšoj Jugoslaviji. Po onomu što je u ovom tekstu opisano, nema sumnje da je Pravoslavna crkva, suprotno katoličkoj strategiji ekumenskog dijaloga inauguriranoj na Drugom vatikanskom saboru, potencirala rivalitet između pravoslavlja i katolicizma, a čekala je i šansu da se okrene protiv države koju je smatrala nelegitimnom utoliko što nije bila pod srpskom dominacijom. U kontekstu međucrkvenog rivaliteta SPC je branila granice pravoslavlja tamo gdje ih je sama ucrtala. Uloga je hrama sv. Save u staroj romaničko-gotičkoj gradskoj jezgri bila daleko više od jedne prostorije za bogoslužje. Ta je crkva trebala ne samo jače naglasiti da tu ima pravoslavnih Srba, da ih je oduvijek bilo, i da im je mjesto u središtu a ne na periferiji, nego je bila simbolička revizija povijesti i identiteta grada i regije. Ne bi se reklo, negacija katoličkog i hrvatskog identiteta, nego određena revizija, s obzirom da su katolički i hrvatski identitet, pa i relativni kontinuitet, u ovom gradu nesporni, za razliku od njegove bizantske povijesti koja je slabije poznata i koja ima diskontinuitet. U tom smislu, da bi se rješio spor oko prioriteta te kontinuiteta, trebalo je ići u dubinu, a ne u visinu, kako je htjela SPC po ugledu na veliki hram u Beogradu. Svakako bi intrigirajuće bilo obaviti arheološka iskapanja tamo gdje je sada hram svetog Save, mada su neki dokazi već bili odstranjeni gradnjom pravoslavnog hrama ili hramova.

Dalje, kroz natjecanje s konkatedralom, SPC je išla na održavanje nekakve, kako je to rekao ranije citirani srpski biskup Nikolaj, "ravnoteže snaga" među religijama danas i ovdje. SPC je to shvaćala kao jednu bipolarnu crkvenu hegemoniju u višenacionalnoj državi u kojoj je djelovalo preko četrdeset različitih vjerskih organizacija. U tom se pogledu situacija od tridesetih godina do osamdesetih nije bitno promjenila osim što je katolički partner relativno ojačao. Konačno, razvidno je iz slučaja splitskog hrama svetog Save, napose krajem osamdesetih godina, da je Srpska pravoslavna crkva dragovoljno stavila sebe u službu srpske nacionalističke mobilizacije koja je izazvala slom jugoslavenske države i rat. Beogradska je propaganda u vrijeme Miloševićeve revolucije, rado upotrijebila problem gradnje pravoslavne crkve u jednom od najvećih gradova Hrvatske. Tu je uporabu SPC i pripremila i priželjkivala kao i konflikt u Hrvatskoj. Politiku kakvu je krajem osamdesetih vodila SPC, nije vodila Katolička crkva, napose ne u nedavnoj povijesti, mada se u dosta analiza objavljenih na zapadu, sve glavne vjerske institucije smatraju aktivnim sudionicima podjednako angažiranim u jugoslavenskom etničkom konfliktu. Katolička je crkva, vidjeli smo, mogla učiniti za hrvatski nacionalni pokret sedamdesetih (a nije), isto što je SPC činila za srpski nacionalizam osamdesetih. Politika je hrvatskog katoličanstva i prema državi i prema SPC u ovom razdoblju, bar sto se tiče lokalne razine koju smo obradili u ovoj analizi, dakle u splitsko-makarskoj nadbiskupiji, drugoj po značaju dijecezi u Hrvatskoj, bila slična crkveno-državnoj politici starog hrvatskog režima prema SPC, dakle, *appeasement*. Točno je i da je hram sv. Save u Splitu bio lakmus-test demokracije. Split je uglavnom poštovao svetog Savu, a da li je sveti Sava štovao Split to je upitno. U svakom slučaju, ne bi se reklo da su sve te kakve-takve demokracije u Hrvatskoj, ona reformske ere kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih, i ona kasnog komunizma i post komunizma, ma kako sirove bile, na ovom testu vjerske tolerancije i zaštite manjina pale. Pitanje je međutim je li SPC, bar što se vrha te crkve tiče, ikad ovdje tražila toleranciju, manjinska prava i prostor za bogoslužje, jer da je tako bilo, pravoslavni je hram mogao biti izgrađen na drugoj lokaciji uz odricanja i ustupke kakve je recimo Katolička crkva napravila glede konkatedrale.

SUMMARY

MEMORIALS OF AN ERA: THE POLITICS OF CHURCH REBUILDING
IN THE FORMER YUGOSLAVIA. THE CASE OF CONSTRUCTIONS
OF AN ORTHODOX CHURCH AND CATHOLIC CATHEDRAL
IN SPLIT, CROATIA, DURING LATE COMMUNISM
AND PRE-WAR CRISIS, 1971-1991

This article is built on primary sources that include the author's research in the offices of state commissions for relations with religious communities with numerous interviews carried out between 1985-1991. It examines church state relations and interconfessional rivalry under communism in the former Yugoslav federation of six republics.

Construction of new religious facilities, especially in case of building of significant edifices symbols of religious and ethnic identity, was a popular practice by which religious institutions animated the faithful, sought to break the isolation imposed upon them by the regime, and symbolically expressed resistance against the communist system, and finally, competed with one another in a society with three major religious institutions and over forty minor religious groups. The analysis tracks down coinciding processes of rebuilding of two significant churches symbols.

One is a Serbian Orthodox memorial church dedicated to the chief Serb national saint Sava, built in neo-Byzantine style, and installed amidst a historic Romanesque block in the predominantly Croatian Catholic town of Split. The other church under construction was the city's co-Cathedral of St. Peter the Apostle damaged in World War II.

The two construction ventures mirrored political currents and were affected by politics while themselves making politics. In the aftermath of the regime's backlash following the Croatian quest for more autonomy within the Yugoslav federation, the Cathedral was reduced in size and relocated to an inappropriate site. Builders of the St. Sava's church, meanwhile, defied recommendations by experts to adjust its style to the surroundings or change the location. Even though the authorities offered financial assistance with the construction permit the Serb church in Split remained unfinished. In the late 1980s as ethnic tensions grew and the multiethnic country was on the brink of war and disintegration, leaders of the Serbian Orthodox church and propaganda in the capital of Serbia Belgrade exploited the Split case as an evidence of discrimination against the Serbian ethnic minority in predominantly Catholic Croatia. The Serbian church, utilizing the unfinished temple, also attempted to revive symbolically the ancient Byzantine/Roman disputes over the church community in the ancient city in order to imply that there existed a long tradition and "continuity" of religious disputes in this region. Yet, both the Croatian authorities and the Catholic church sought to appease the Serbian church, rather than to accept the challenges. This case demonstrates that the Serbian Orthodox church followed the militant course of the regime in Serbia, which was the principal firebrand of the 1991-95 Balkan war.